

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут філології

Кафедра зарубіжної літератури

Дискурс насильства у прозі Дж. Орвелла («1984»)

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студентки II курсу
спеціальності
«Зарубіжна література та англійська мова:
теорія та методика навчання»
Жукової Лідії Ігорівни

*галузь 01 – Середня освіта / Педагогіка
спеціальність – 014.02 Середня освіта*

Науковий керівник:
д. філол. н., проф. Мегела І. П.
Рецензент:
к. філол. н., доц. Любарець Н. О.

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри № ____ від _____

Завідувач кафедри _____ проф. Мірошніченко Лілія Ярославівна

Київ — 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I Віолонсологія.....	7
1.1 Категорія насильства за Еріхом Фроммом.....	10
1.2 «Біофілія» та «некрофілія».....	16
1.3 Класифікація маніяків та фізіологічні причини агресії.....	19
1.4 Страх жертви жорстокості та поняття «ненасильство».....	29
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	32
РОЗДІЛ II Антиутопія.....	35
1.1 «1984».....	37
1.2 Війна як інструмент консолідації та влада як прагнення до жорстокості.....	39
1.3 Дводумство та новомова як реалізація гіпотези Сепіра-Ворфа; викривлення правди та маніпуляція свідомістю.....	45
1.4 Відсутність минулого – наруга над історією як спосіб контролю; кімната «101»: біль, страждання, перевиховання.....	49
1.5 Обмеження базових потреб людини за пірамідою Маслоу: смерть коханню.....	55
1.6 Майбутнє.....	59
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	62
РОЗДІЛ III.....	65
ВИСНОВКИ.....	71
ДОДАТОК I.....	79
ДОДАТОК II.....	80
ДОДАТОК III.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Причини та механізми жорстокості людини здавна бентежили як письменників та філософів, так і науковців. На сьогоднішній день існує багато праць, присвячених дослідженню цієї теми. Однак, не зважаючи на кількість теоретичних напрацювань, мало хто з їх авторів аналізує художні тексти саме з позиції віолонсології.

Віолонсологія – це нова наука про природу й види насильства, методологія якої може бути ефективно застосована для аналізу мистецьких творів. **Естетика насильства присутня в мистецтві, певно, від початку його існування.** Але саме в наш час сцени насильства у текстах різних видів мистецтв набули особливого поширення й популярності.

Саме незначна кількість літературознавчих досліджень із віолонсології в класичній літературі та зокрема в прозі Джорджа Орвелла зумовлює **актуальність цієї роботи.**

У магістерській роботі **актуалізовані** такі поняття, як «біофілія» та «некрофілія», шість видів насильства за Еріхом Фроммом, поняття «ненасильства» та класифікація маніяків із фізіологічними та соціальними причинами їхньої агресії.

Новизна дослідження полягає в віолонсологічному аналізі прози Джорджа Орвелла: зокрема вперше проводиться комплексний віолонсологічний розбір роману-антиутопії «1984».

Предметом дослідження є дискурс насильства у прозі Джорджа Орвелла, а саме романові-антиутопії «1984».

Об'єкт дослідження: Роман «1984» Джорджа Орвелла.

Мета: багатопланове дослідження різновидів насильства як соціальної домінанти, що представлені у романі Дж. Орвелла «1984».

Мета обумовлює ряд конкретних завдань дослідження, а саме:

- оглянути історію визначення поняття насильства;
- з'ясувати, яким чином реалізується жорстокість у (прозі Джорджа Орвелла, а саме в) його романі «1984»;
- визначити, з якою метою насильство використовується в цьому тексті;
- комплексно дослідити, які є види насильства;
- простежити, як репрезентовані у романі Орвелла «некрофілія» та патологічна і непатологічна жорстокість;
- написати план-конспект уроку для 11 класу за темою «Жорстокість у «1984»».

Практична цінність дослідження полягає в можливості використання теоретичного та практичного розділів для віолонсологічного аналізу художніх текстів.

Методи дослідження: літературознавчий (логічне осмислення тексту та з'ясування його композиційних особливостей), соціокультурний (об'єктів як складних, багаторівневих і багатокomпонентних систем), сходження (послідовні етапи розширення і поглиблення пізнання) аналізу для визначення видів насильства у творах Дж. Орвелла.

Структура: Робота складається зі вступу, трьох розділів, коротких висновків до I та II розділів, загальних висновків, додатків I, II, III та списку використаних джерел.

Загальний обсяг – 88 сторінок.

РОЗДІЛ I

ВІОЛОНСОЛОГІЯ

Віолонсологія (violence – насилля, logos - слово) – наука про походження та різновиди насильства, жорстокості та агресії, основними завданнями якої є з'ясування різновидів, мотивів, ознак, походження і маркерів насилля, а також величини його впливу на окрему людину та спільноту [63 с. 58].

Цей термін з'явився ще у ХХ ст., проте і наразі є актуальним та затребуваним. Так, американські професори психології Дж. Скотт, А. Басс та Л. Берковіц багато років досліджували темперамент, самосвідомість та агресію, визначивши останню як відчуття потягу завдавати шкоду іншим [30, с. 17]. Однак, і по сьогодні одним з найвизначніших дослідників насильства залишається Е. Фромма та його праця «Душа людини» (1964 р.), де жорстокість маркується як: непатологічна (тобто така, що не заперечує життя) і патологічна (заперечує, руйнує життя).

Таким чином, можна побачити, що і американські, і німецький вчені дійшли до трактування агресії як особливого вродженого неконтрольованого інстинкту, який, по суті, являє собою модернізовану форму соціального дарвінізму. Тобто походження агресії визначається через пряму апеляцію до біологічної природи людини. В основі цього підходу лежить відомий постулат вчення Ч. Дарвіна, який гласить: «змінити людину відносно її біологічної спадковості і вроджених нахилів можна лише в тій мірі, наскільки це реально в результаті природного відбору і спеціальних вправ» [58, с. 8].

Згадані вчені у своїх психологічних і культурологічних дослідженнях нерідко зверталися за прикладами до художньої літератури, завдяки чому і сформувалася літературна віолонсологія, що поряд з архетипним аналізом, онірокритикою, інтермедіальністю, феміністичною критикою, психоаналізом та ін. є одним із елементів полікритичного аналізу тексту.

Вітчизняне літературознавство розглядає віолонсологію як окрему галузь філології, розширюючи тим самим інструментарій аналізу літературних творів. Зокрема С. Павличко («Насильство як метафора», 2002 р.) однією з перших досліджувала дискурс насильства в українському романтизмі. Згодом С. Пригодій презентує яскраву сторінку літературознавчої віолонсології в рамках дослідження «Іммігрантської трилогії» (Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різноманітність: [монографія]). Цю естафету підхопили молодші дослідники. Так, зокрема, на кафедрі зарубіжної літератури КНУ ім. Т. Шевченка дослідження з літературознавчої віолонсології продовжують Г.Канова (««Вдома в зоопарку» Е.Олбі у дзеркалі літературознавчої віолонсології»), а в університеті загалом В. Крайдуба («Психоаналіз та віолонсологія в романі Т.Капоте «In Cold Blood»»), та М. Нужняк («Віолонсологія Миколи Хвильового у «Я (Романтика)»»).

Аналізуючи типи насильства, С. Пригодій зазначає, що найважливішим завданням літературознавчої віолонсології все ще залишається з'ясувати, які чинники скеровують людину до зла й насилля. І ще одне питання, яке бентежить дослідника: чи може називатися насильством насильство заради захисту життя, свободи, гідності та майна [63, с. 58].

Така увага до віолонсології не викликає подивування, адже, хоч як це парадоксально не прозвучить, **художня література принципово базується на насильстві, котре пронизує собою кожен пласт художнього твору, адже конфлікт – рушійна сила сюжету.** Візьмемо, наприклад, найзагальнішу формулу мистецького твору, яка, за Гегелем, являє собою тріаду: «образ світу» - «колізія» - «нова гармонія». Тож «колізія» - боротьба/насилля – є необхідною складовою мистецтва [48, с. 192]. Так само троп, що зароджується інтеракцією означника та означуваного, демонструє, по суті, те саме. Подібним чином можна розписати характерологію, сюжеттику тощо. **Навіть література як «друга реальність» передбачає викривлення=насильство над реальністю «первісною» або «першою».** Зрештою, насилля неважко помітити й в процесі

естетичного впливу художнього витвору на читача, глядача, слухача. За Л. Виготським, будь-який художній твір або характер персонажу містить у собі афективну суперечність, викликає взаємно протилежні ряди почуттів і призводить до їх «короткого замикання» та знищення – тобто естетичної реакції [36, с. 126]. Те саме стосується будь-якого письменника, який за Г. Блумом відчуває страх від впливу канонічного, визнаного творця, а відтак намагається позбутися цього страху і перевершити попередника – тобто «вбити батька» [5, с. 67].

Втім, сутність насильства в художній літературі неоднозначна. Приміром, багато хто, не вагаючись, скаже, що гомерівська «Іліада» - про Троянську війну та про страшне вбивство Гектора Ахіллесом. Проте в «Одіссей» багато уваги приділено і мандрям героя, великому коханні, кривавій розправі Одиссея над залицяльниками тощо. Однак і там і там насильство генерує особливу енергетику в загальній поезиці твору – енергетику, що сильно вражає читача і чи не найдовше зберігається в його пам'яті, почасти несвідомо (згадаємо архетипи). Найпростіше пояснення цьому – те, що **людина приходить у світ заради життя, кохання, творчості, а заперечення цих першоінтенцій зроджує відчуття космічного насильства** [22, с. 26].

1.1 КАТЕГОРІЇ НАСИЛЬСВА ЗА Е. ФРОММОМ

Одним із найзначніших віолонсологів правомірно вважається Еріх Фромм (1900-1980 рр.) - соціальний психолог, філософ, психоаналітик, що досліджував механізми жорстокості, людську агресію та насильницькі способи комунікації. Вчений виділяв два основні види насильства, що викликали його науковий інтерес.

Поділяючи жорстокість на **непатологічну та патологічну**, вчений серед підвидів першого типу виділяв **наступні**:

- **Ігрове насильство** - демонстрація спритності і вміння; це не бажання вбивати, а мотив показати креативність та силу, а не спричиняти руйнацію. На практиці ж за чітко встановленими правилами гри часто-густо можна спостерігати неусвідомлену агресію і деструктивність. Проте і в цьому випадку головною мотивацією є бажання показати свою силу і майстерність, а не прагнення до руйнації. Такий вид насильства починався ще з воєнних ігрищ примітивних племен і продовжився у мистецтві битися на мечях у дзен-буддизмі.

- **Реактивне насильство** – проявляється тоді, коли потрібно захистити безпеку, життя, майно або гідність. Це нормальна, важлива реакція на почуття жаху та страху, який у свою чергу також поділяється на *реальний/вигаданий та свідомий/несвідомий* (про це нижче).

Підвидом реактивного насильства є **фрустрація**, тобто гостра усвідомленість неможливості задоволення своїх потреб і бажань. Часто виникає через заздрощі та ревності – історія про Каїна, який вбив рідного брата, а також розповідь про Йосифа та його братів є класичними прикладами екстремальних афектів ревності і заздрощів.

- «**Вигаданий**» вид непатологічного насильства спирається не на реальні даності, а на маніпуляції свідомості, що збуджують агресію: політичні та релігійні вожді переконують своїх прихильників, що їм загрожує «ворог», збурюючи в такий спосіб чуття реактивної ворожості й контрагресії.

- **Насильство через помсту** – це спосіб відновити статус кво через насильство. Якщо реактивне насильство спрямоване на захист від загрози збитку/шкоди і тому є функцією виживання, то насилля-помста, навпаки, має місце тоді, коли шкода/біда вже трапилася, тож цей вид насильства не виконує функції захисту. Така помста набуває **іраціональну функцію повернення справедливості**, немовби боргу за збитки або страждання. Ми спостерігаємо насильство-помсту серед окремих індивідів, а також, як й у примітивних, так і цивілізованих групах. При цьому мотив помсти зворотно пропорційний силі і продуктивності групи чи окремої особистості. Слабкий, каліка, нетворча людина не мають іншої можливості поновити зруйновану самоповагу окрім того, як помститися правилом Lex talionis *(око за око, зуб за зуб).

Людина творча, продуктивна не має такої потреби. Навіть коли її ображають, принижують, вона сама завдяки продуктивності свого життя швидко забуває про те, що їй заподіяно у минулому. Її потреба творити є сильнішою за потребу помсти. Завдяки продуктивності вона реалізує потребу у помсті, адже бажання творити є сильнішим за бажання знищувати та завдавати шкоду. Тобто вид насильства через помсту є не захистом, а іраціональним бажанням.

Тісно поєднаною з насиллям-помстою є **деструктивність**, що впливає з **потрясіння віри**. Власне, кожна людина за своє життя неодноразово переживає «потрясіння віри» - починаючи з дитинства: обман батьків, зрада друзів і тд. Одні від цього стають лише міцнішими й більш самостійними, інші, гостро переживаючи розчарування, втрачають віру в життя, стають циніками й руйнівниками. Їхнє повернення до життя потребує великих творчих зусиль.

Втім, непатологічний тип насильства слугує життю, а не смерті, його мета – збереження, а не руйнація. Так, з огляду на вищу духовність можна заперечити, що вбивство – навіть задля самозахисту – не можна виправдати з моральної точки зору. Однак, більшість з тих, хто поділяє таку думку, погодиться, що застосування сили для захисту життя є чимось зовсім іншим, аніж насилля, що чиниться з метою руйнування заради самого руйнування.

До другого, патологічного типу, належать:

- **Компенсаторне** – заміщення продуктивної діяльності при творчій імпотенції. Це бажання замінити продуктивну діяльність руйнацією. Повнокровна людина завжди бажає змінити життя на краще, і вирішальним тут є не сила волі чи ступінь свободи, а те, що людина не терпить абсолютної пасивності, що і змушує її змінювати світ та ставати більш досконалою. Ця людська потреба знаходить свій прояв уже в печерних малюнках раннього періоду, в усьому мистецтві, в будь-якій роботі, а також у *сексуальності*. Коли ж людина через страх, слабкість, некомпетентність чи щось подібне неспроможна діяти, іншими словами, якщо вона непродуктивна, то вона страждає, що й призводить до руйнації її внутрішньої рівноваги. Аби відновити останню, така людина може щиросердно пристати до якоїсь впливової групи, гурту і витворити собі ілюзію власної цінності, авторитетності тощо. Але найчастіше непродуктивна людина ангажує свою здатність руйнувати, оскільки через деструктивність актуалізується життя, виникає ілюзія Потенції. Відтак, людина, що нездатна творити, воліє руйнувати. Компенсаторне насилля є нічим іншим, як насильством, що вкорінене в імпотенцію і компенсує її певним чином.

Якщо людина непродуктивна – вона страждає, а відтак стає руйнівником. Найчастіше непродуктивна людина через комплекс неповноцінності прагне щось зруйнувати щось, при чому виникає ілюзія творчої потенції.

- **Садистське** – бажання підкорити когось своїй волі, повна залежність від об'єкта пригноблення. Суть цієї патології полягає в тому, що садист бажає повністю підкорити людину своїй владі, стати для неї Богом і робити з нею все, що завгодно. Відтак, радість від повного владарювання, власне, і є сутністю садистського акту. Віолонсологи доводять, що садистський потенціал у людини такий же сильний, як і бажання жити, що проявляється в залежності від внутрішнього балансу чи дисбалансу людини в парадигмі «некрофілія – біофілія» (про це нижче).

В основі садизму скалічене та травмоване життя, намагання всіляко це приховати. Єдині ліки від цього - стати повноцінною, творчою особистістю, переакцентуватися на вдячність.

Часто об'єкт, на який спрямовано садизм, може не розуміти, що на нього цілеспрямована жорстокість, проте нерідко партнер виступає мазохістом, тобто навіть підсвідомо прагне бути підкореним сильнішою, на його думку, особистістю. Причиною цього бажання є страх перед відповідальністю за власні вчинки.

На думку Фромма: «Римський Колізей, де тисячі імпотентних людей з великим задоволенням спостерігали за двобоєм диких тварин, за тим, як люди вбивали одне одного, є великим монументом садизму» [73, с. 211].

- **Архаїчна жага крові** – коли людина підконтрольна інстинктам. При цьому мова йде не про насильство психопата, а про жагу крові людини, яка цілковито нормальна. Ми говоримо про бажання зупинити життя, адже така людина деградує до тварини, звільняючи себе від тягара розуму. Така людина боїться йти вперед і стати сповна Людиною. Натомість вона деградує до доіндивідуального стану свого існування, де кров для неї – есенція життя. Пролиття крові означає відчутти себе живим, сильним, неповторним, кращим за інших. Жагу крові ми спостерігаємо у певних фантазіях і снах, у тяжко хворих людей, але ж і серед окремих груп під час вітчизняних та громадянських війн –

коли відпадають нормальні соціальні обмеження, і це найжахливіше. Також можемо говорити про культурні звичаї архаїчних суспільств, де мало місце жертвоприношення, кровна помста горців. Сюди ж відноситься й та роль, що її відіграє кров у Старому Заповіті, коли Бога приносять у жертву.

Прикметно, що на архаїчному рівні пролити кров іншого (як і свою власну) означає «запліднити матір землю» тим, що необхідно їй для плодоношення. На цьому регресивному етапі, кров, напевно, імплікує те саме, що й чоловіче сім'я, а земля рівнозначна жінці і матері. Саме за цією аналогією розвинулася така галузь літературної критики, як *«екокритицизм»*, що являє собою занепокоєння від людської взаємодії з природою, результатом якого є забруднення, вирубка лісів, забудова природних зон і т.д. Тут можна провести паралель між роллю жінки у світовій історії, порушення її прав, та пригнобленням, привласненням дарів навколишнього середовища. Таким чином чоловік, як уособлення сили та права, хоче привласнити собі Землю-Жінку, підкорити її. Містична сила жіночого начала, що приводила до виникнення раннях культів богині, була заснована на асоціації з плодючістю і дітородною роллю жінки, яку мав запліднити чоловік. Відтак його бажання запліднити землю (кров'ю) не є безпідставним. Кров тут виступає символом самого життя, тією живильною силою, що може продовжити кругообіг існування.

Протилежністю до цього способу прочитання символу крові є її темна та потойбічна сторона. Здавна люди використовували кров у різноманітних ритуалах, бо вважали, що вона несе не лише пам'ять про свого власника, а і силу цілих поколінь. В чарівній казці, за Проппом, йдеться про живу та мертву воду як джерело здоров'я та сили, і, відповідно, загибелі [64, с. 99]. Ці архетипи є однаково давніми образами у пам'яті людини, однак, якщо йдеться про архаїчну жагу крові, ми схильні вважати, що мова йдеться, радше, про негативний смисл архетипу крові – мертву воду.

Саме цей вид патологічного насильства нерозривно пов'язаний з іншою формою соціальних феноменів «біофілією» та «некрофілією», як прагненнями людської душі до, відповідно, життя та смерті.

1.2 «БІОФІЛІЯ» та «НЕКРОФІЛІЯ»

Біофілія - вроджена емоційна установка людини щодо інших живих організмів та природи в цілому, заснована на генетиці і культурному впливі, тобто така глибока біологічна потреба людини у приєднанні до життя і природи, любов до життя [23, с. 4]. Термін запропонований американським вченим, засновником соціобіології Е. Вільсоном 1984 р.

Некрофілія ж, за визначенням Е. Фромма, заперечує саме життя, обожнює техніку і бачить в інших людях, природі, суспільстві лише кошти для матеріалізації доквілля, перетворення всього живого в предмети і речі, включаючи саму людину та її людські якості [73, с. 178].

Біофільне орієнтування, за своєю суттю, більш потужне, адже є радше інстинктом, і притаманне будь-якій живій матерії, а отже тяжіє до інтеграції та об'єднання. Таким чином клітини створюють колоніальні клітинні утворення чи організми, організми поєднуються для розмноження і так далі. В людській свідомості діють такі самі алгоритми, тобто біофіли з повагою та любов'ю ставляться до всього живого та до самого життя.

Біофіл перебуває у постійному русі, він цікавиться навколишніми змінами, творчо взаємодіє зі світом і всіляко намагається наповнити його добром та позитивом.

Найважливішою умовою для розвитку **біофільності** є саме індивідуальна свобода, адже тільки завдяки самостійності людина може зрозуміти важливість росту та розвитку, бо усвідомлює відповідальність не тільки за власне благополуччя, а й за довколишній світ. Саме тому біофілія тісно пов'язана зі справедливістю та синдромом росту, коли наявні всі компоненти самої біофілії: любові до живого, незалежності та подолання нарцисизму.

Людина з установкою на біофілію радше зробить щось нове, ніж буде підтримувати або реставрувати старе. Вона більше орієнтована на буття, ніж на володіння.

Таким чином, біофілія є біологічно нормальним явищем, в той час як некрофілію слід розглядати як феномен психічної патології. Вона є неминучим наслідком затримки розвитку, душевної «інвалідності». Некрофілія настає як результат непрожитого життя, нездатності досягти певної сходинки у самореалізації, а також відсутності самостійності, що разом призводить до нарцисизму.

Некрофілія, як явище, являє собою любов та прагнення до всього мертвого, деструктивного, неживого. В мові некрофіла ви часто почуєте щось гидке або страшне, він часто згадує про хвороби, тортури, страх, хаотичність та непередбачуваність життя. На відміну від біофіла, некрофіл намагається жити минулим, накопичуючи старі речі та непотріб. Він завжди орієнтований на силу, контроль та насильницький спосіб комунікації як з людьми, так і зі світом. Для некрофіла єдиним способом реалізації є знищення та руйнація, а відтак всіх людей він поділяє на переможених та переможців, вбивць та вбитих, владарюючих та підданих.

Однак, частіш за все термін «некрофілія» використовується у контексті сексуальної девіації, суттю якої є сексуальний потяг до неживої, вбитої людини, трупа [39, с.5]. Відтак, непатологічні некрофіли реалізують своє прагнення до смерті, закохуючись у маніяків та вбивць. Нерідко ця форма закоханості є не просто символічною, а сентиментальною, чуттєвою та романтичною у звичному сенсі цього слова.

Таким чином ми поєднуємо некрофілію не лише з архаїчною жагою крові, а і з садизмом, як жагучим потягом до необмеженої влади над іншою живою істотою, адже, по суті, як антонімічне поняття до біофілії, некрофіл всіляко прагне лімітувати свободу ближнього, бо відчуває власну обмеженість.

Таке розуміння є особливо важливим в наш час, коли значно знизився поріг чутливості до жорстокості, і на всіх рівнях життя помітні некрофілії тенденції: зростання інтересу кібернетичного індустріального суспільства до механічного, автоматичного і т.д.

У літературі некрофілійне орієнтування вперше проявилось в 1909 р. в "Маніфесті футуризму" Ф. Т. Марінетті [61, с. 114]. Але в останні десятиліття ця тенденція стала помітною в багатьох сферах літератури і мистецтва, де об'єктом зображення все частіше стає механічне, неживе, тобто деструктивне начало.

Льюїс Мемфорд з'ясував, що існує зв'язок між деструктивністю і поклонінням перед машинної міццю – «мегатехнікою» [61, с. 115]. Буває, що пристрасть до технічних предметів витісняє справжній інтерес до життя і позбавляє людину від застосування всього того великого набору здібностей і функцій, якими вона наділена від народження. Тут ми бачимо серйозні елементи некрофілії: обожнювання машин і швидкостей; розуміння поезії як засобу для атаки; прославляння війни, руйнування культури; ненависть до жінки (згадаємо еокритицизм); ставлення до локомотивів і літаків як до живих істот.

Тобто, у некрофіла одна мета - перетворити все живе в неживу матерію; він прагне зруйнувати все і вся, включаючи себе самого; його ворогом є саме життя.

1.3. КЛАСИФІКАЦІЯ МАНІЯКІВ ТА ФІЗІОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ АГРЕСІЇ

За статистикою, жертва жорстокості найчастіше знає свого насильника (родичі, знайомі), однак нас цікавить такий соціальний феномен, як психопати-маніяки, які неодноразово вчиняють насильницькі акти. Виділяють декілька типів [26, с. 102]:

- **Організовані соціальні: перевертні**

Тип маніяків, улюблений режисерами трилерів і фільмів жахів. Тихі, скромні, нічим не примітні, законослухняні громадяни, носять «маску нормальності», відносно добре адаптовані в соціумі. Зустрічаються як самотні чоловіки, так і сім'янини. Така людина, як правило, справляє гарне враження, стежить за своїм зовнішнім виглядом і самопочуттям, легко сходиться з людьми.

Вважається, що представники цього типу не мають психіатричного діагнозу. Тут, правда, варто зробити застереження: існує також поняття *психологічного діагнозу*. Це означає, що людина може не мати ознак яскраво вираженого психозу (який і є причиною і підставою приміщення в психіатричну лікарню) - і, тим не менш, мати «глибокі порушення», тобто мати всебічні розлади особистості. Злочини, які здійснюють ці маніяки, ні за яких обставин не може зробити «нормальна» людина, тому будь-якого серійного вбивцю можна назвати «хворим», навіть якщо у нього немає психіатричного діагнозу [50, с.236].

- **Дезорганізовані асоціальні: психопати**

Цей тип маніяків не відрізняється інтелектом, так само як і раціональністю. Ці вбивці часто мають розумові патології (шизофренію, розумову відсталість і т.д.). На відміну від представників першого типу

справляють відразливе враження, неохайні, неговіркі, не контактні, виглядають дивно, часто самотні або проживають з будь-яким родичем, мають роботу, яка не потребує спеціалізації.

Життя і побут хаотичні і неорганізовані. Кругозір вкрай вузький, не цікавляться ЗМІ і проблемами суспільства. Абсолютно не володіють рефлексією, тому не осмислюють скоєні злочини, часто навіть не пам'ятають про деякі з них. Нічого не планують, вбивають «першого зустрічного», не позбавляються від доказів, не приховують трупи.

Також психопати-маніяки можуть поділятися за мотивом [41, с.516]:

- **«Властолюбці»** (тирани) - основним мотивом злочинів таких людей є твердження своєї переваги над безпорадною жертвою, прагнення компенсувати відчуття власної неповноцінності (Боб Берделла, Девід Берковіц);
- **«Сластолюбці»** - скоюють злочини для отримання сексуального задоволення (Джеффри Дамер, Андрій Чикатило);
- **«Візіонери»** - вбивці-психопати, які страждають клінічним маренням і галюцинаціями (Герберт Маллін, який убив 13 чоловік заради того, щоб «запобігти землетрус»);
- **«Місіонери»** - вважають себе суддями, вбивають для того, щоб позбавити суспільство від «брудю» - повій, гомосексуалістів, людей іншої раси і т.д. (Джек-різник, Сергій Ряховський);
- **«Канібали»** - скоюють злочини з метою з'їсти тіло вбитого (Олександр Спесивцев, Микола Джумагалієв).

Взагалі, про те, чи бувають природжені вбивці і чи можна за фізіологічними ознаками виявити потенційного злочинця, задумалися ще в XVIII-XIX ст.

Австрійський лікар Франц Йозеф Галль створив вчення під назвою *френологія*. Галль, як йому здавалося, зумів визначити, які частини мозку відповідають за ті чи інші духовні здібності. Більш того, наявність і вираження цих здібностей знаходили, на думку дослідника, відображення в конструкції черепної коробки. Але у майбутньому, френологія не виправдала себе в якості методу виявлення соціально небезпечних особистостей [37, с. 59].

Уже в другій половині XIX століття свої припущення висував італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо. Він вважав, що злочинні схильності людини зумовлені фізіологічно і шукав свідoctва цих нахилів в фенотипових ознаках: похилий лоб, великі вушні раковини, асиметрія черепа, прогнатизм (виступ верхньої або нижньої щелепи), надмірна довжина рук. Ломброзо вважав, що всі ці ознаки вказують на недорозвинену, близьку до диких приматів, людину [56, с. 261].

В останні десятиліття навіть з'явився термін «нейрокримінологія», що позначає субдисципліну, спрямовану на вивчення особливостей будови мозку, які могли б служити біологічною основою до антисоціальної поведінки. Особлива увага прикута до причин психопатії - психічної аномалії, яка позбавляє людину співчуття до чужих страждань.

Один із засновників нейрокримінології, британець Ейдриен Рейн, в 1987 р. став одним з перших, хто застосував для вивчення мозку злочинців сучасні медичні технології, зокрема позитронно-емісійну томографію (ПЕТ). Вчений відібрав дві групи: одна складалася з 41 засудженого вбивці, інша - з 41 законослухняного громадянина. Зображення, отримані на апаратурі ПЕТ, показали суттєві відмінності між мозком психопата і мозком нормальної людини, перш за все в метаболічній активності. Якщо ж говорити про будову, то мозок злочинця демонстрував недорозвиненість префронтальної кори, яка відповідає, зокрема, за соціальну взаємодію [30, с. 113]. Всі ці особливості можуть мати в якості наслідків слабкий контроль за лімбічною системою, що

генерує такі базові емоції, як гнів і лють, а також відсутність самоконтролю, схильність до ризику.

В університеті Вісконсіна в Медісоні (США) в 2011 році представили результати сканування мозку злочинців-психопатів. Дані показують, що психопатія має причиною ослаблений зв'язок між префронтальної корою і мигдалеподібні тілом - частиною лімбічної системи. При цьому негативні сигнали з префронтальної кори при обробці миндалинами не призводять до виникнення сильних емоцій [62, с. 1]. Звідси дефіцит співчуття і почуття провини, що властиво психопатичній особистості.

Дослідження фізіологічних причин психопатії дуже важливо для розуміння феномену серійних вбивць та інших лиходіїв, однак не всі психопати - природжені вбивці і не всі вбивці - психопати. Деякі дослідження показують, що серед убивць-рецидивістів трапляються люди, які страждають іншими типами психічних відхилень, наприклад прикордонним розладом особистості [62, с. 1].

Отже, якщо біологічна схильність до асоціальної поведінки і існує, то вона лише один з факторів формування особистості, а до інших факторів якраз можуть додаватися соціальне середовище, атмосфера в сім'ї, стреси, травми та ін. І якщо з приводу причини агресії за рахунок певних фізичних ознак тяжко погодитися, то гормональні перепади є об'єктивно серйозною причиною до насильницьких вчинків.

За визначенням, **агресія** (від лат. *aggressiō* - напад) - мотивовано деструктивна поведінка, що суперечить нормам співіснування людей. Ця поведінка завдає шкоди об'єктам нападу, що приносить фізичний або моральний збиток людям, або викликає у них психологічний дискомфорт [30, с.7].

Як у людей, так і у тварин, особи чоловічої статі завжди виявляють більшу агресивність, ніж жіночої. Можливо, це частково результат раннього

впливу статевих гормонів на мозок. Особи жіночої статі, яким були введені чоловічі статеві гормони, поводитись більш агресивно, але все одно не так, як особи протилежної статі, яким нічого не вводили [35, с. 98]. Рівень фізичної агресії також залежить від генетичних чинників, зокрема, від сприйнятливості рецепторів гормонів-андрогенів, яка визначається довжиною послідовності ланцюжка повторів триплетів CAG (Цитозин-Аденін-Гуанін) в гені рецепторів андрогенів.

Агресія, найперше, широко поширена в тваринному світі як вияв боротьби за їжу, територію і самок. Найчастіше тварини стають агресивні по відношенню до своїх дітей. Коли молодняк виростає і вміє самостійно добувати собі їжу і орієнтуватися на місцевості, старше покоління виганяє його з території. У такого ірраціонального з точки зору людини поведінки є логічне обґрунтування - дорослі особини захищають свою територію, так як на ній розташовано обмежене число ресурсів для певної кількості індивідів [23, с. 11].

Хоча для людей існує безліч законів, що забороняють агресивну поведінку - але, тим не менш, викоринити її повністю неможливо.

Тому, повертаючись до гормональних причин людської агресії, перш за все потрібно згадати норадреналін. Норадреналін і адреналін - два дуже схожих один на одного гормонів як за хімічними формулами, так і по впливу на організм. Більш того, адреналін синтезується з норадреналіну.

Обидва ці гормони синтезуються в надниркових залозах при загрозі. Якщо людина опиняється в ситуації, що загрожує здоров'ю - то з мозку, а, конкретніше, з гіпоталамуса, в наднирники надходить імпульс, що змушує їх виділяти в кров величезну кількість цих двох гормонів. Норадреналін і адреналін призводять організм в стан бойової готовності: звужуються судини і частішає дихання укупі з частотою серцевих скорочень, тонізуються м'язи. Навіть імунна система активується, щоб нейтралізувати зараження в разі отриманих ран [4, с. 111].

Але ці два гормони відрізняються в тому, яку реакцію у відповідь на небезпеку вони стимулюють. Не дарма адреналін називають «гормон страху» або ж «гормон кролика», адже він якраз стимулює втечу. А ось норадреналін називають «гормон люті» або «гормон лева», адже ця молекула швидше змусить дати здачі і напасти у відповідь [4, с. 114]. На співвідношенні цих двох гормонів заснована реакція на небезпеку - «бий або біжи».

Норадреналін в цілому активує нервову систему і пригнічує центри неспання в мозку [4, с. 115], тому перед важливою подією, коли треба виспатися, ми часто не можемо заснути, адже хвилювання організм розпізнає як стрес, відтак виділяється цей гормон. Однак, норадреналін ще й стимулює процеси навчання: аби запам'ятати шляхи виходу з небезпечної ситуації.

Найбільша кількість норадреналінових рецепторів розташована в області мозку, що називається блакитною плямою [4, с. 115]. Відзначається, що у людей з холеричним, «вибуховим» темпераментом дуже висока активність блакитного плями.

Ще одна функція норадреналіну - це стимулювання вироблення позитивних емоцій після відходу від небезпеки [4, с. 115]. Азарт і ризик, радість після екстремальних видів спорту - все це виникає завдяки норадреналіну. Навіть комп'ютерні ігри можуть стимулювати викид норадреналіну, тому радість від проходження віртуального рівня насправді цілком реальна і має біохімічну основу.

Інший гормон, який відповідає за агресивну поведінку - це тестостерон, який, як зазначалося, вважається чоловічим гормоном (хоча у жінок він теж виробляється).

Тестостерон частково схожий на норадреналін, адже під його дією може виникати бажання боротьби. Відомо, що у переможців концентрація тестостерону вища, ніж у тих, хто програв. У той же час високий рівень тестостерону корелює зі схильністю до агресивної поведінки, через що в США

в 30-х роках ХХ століття злочинців кастрували. Але цей захід дії не привів до зниження агресивності [41, с. 204], і це змушує задуматися, чи тільки гормони забезпечують агресію? Чи може, що агресивна поведінка - соціальний конструкт?

Вірність цього припущення доводять експерименти на тваринах. Якщо тварину каструвати до того, як вона почне конфліктувати і боротися з іншими тваринами, то її агресивність знизиться. Але якщо ж каструвати дорослу тварину, що вже неодноразово боролася за ресурси і звикла до боротьби, то рівень її агресивності не впаде, хоча тестостерону буде менше [41, с. 616].

Асоціальну поведінку пов'язували навіть з вмістом цукру в крові - при його низькому рівні постачання мозку порушується, що може привести до насильницької поведінки [72, с. 104]. Зокрема, алкоголь сильно знижує рівень цукру - і ні для кого не секрет, що в стані сп'яніння людина може бути здатна на досить жорстокі вчинки - бійки і навіть убивства.

Взагалі, якщо повертатися до теоретичного дослідження насильства, наразі класифікують багато видів агресії, серед яких [77, с. 82]:

- **Фізична агресія:** використання фізичної сили проти іншої особи або об'єкта. Приклади фізичної агресії: бійка, стусани, ляпаси, нанесення тілесних ушкоджень, псування майна.
- **Вербальна агресія:** словесне вираження негативних почуттів і емоцій, словесна агресія. Приклади вербальної агресії: образи, докори, звинувачення, крик, вереск, лайка, погрози.
- **Ворожа агресія:** агресивна поведінка, кінцева мета якої — заподіяння шкоди і нанесення збитку.
- **Інструментальна агресія:** агресивна поведінка, мета якої — досягнення будь-якої мети.
- **Альтруїстична агресія:** агресивна поведінка, мета якої - захист кого-небудь.

- **Внутрішня агресія, самоагресія (аутоагресія):** агресія, спрямована проти себе. Приклади внутрішньої агресії: самозвинувачення, самоприпинення, нанесення собі тілесних ушкоджень, суїцид.
- **Зовнішня агресія:** агресія, спрямована на оточуючих.
- **Невмотивована агресія:** агресія без причини.
- **Пряма агресія:** агресія, спрямована безпосередньо на кого-небудь.
- **Непряма агресія:** агресія, спрямована на кого-небудь обхідним шляхом (розпускання пліток, плетіння інтриг).
- **Захисна агресія:** агресія у відповідь на чийсь агресивні (або такі, що здаються агресивними) дії.
- **Провокуюча агресія:** перший прояв агресії, «перша атака».

Особливості, які впливають на розвиток агресивності:

- Схильність до **імпульсивних** вчинків.
- **Емоційна сприйнятливність** - схильність переживати почуття незадоволеності, образу, дискомфорт.
- **Вдумливість** (інструментальна агресія) і **неуважність** (емоційна агресія).
- **Ворожа атрибуція** - інтерпретація будь-яких неоднозначних стимулів як ворожості.
- Дитина, що **спостерігає** за батьками, які використовують **фізичні вираження гніву**, швидше за все, буде використовувати ту ж саму поведінку.

Тут також можна згадати Джорджа Саймона, згідно якого, агресію можна розділити на відкриту і приховану [69, с. 28]. Остання найчастіше служить механізмом міжособистісних маніпуляцій. Люди, для яких характерна приховано-агресивна поведінка, завжди прагнуть наполягти на своєму, підпорядкувати собі інших людей і контролювати ситуацію, але при цьому

використовують прийоми, що маскують їх агресивні наміри. Вони можуть виглядати ввічливими, чарівними і привабливими, залишаючись при цьому безпринципними, підступними і злопам'ятними бійцями. Серед маніпуляцій таких людей найпопулярнішим прийомом є навмисна демонстрація гніву, яка може бути дуже дієвим і добре прорахованим інструментом залякування, примусу і в кінцевому підсумку маніпуляції.

Більш того, якщо мова йде про поведінку агресивної особистості, буде помилкою вважати, що гнів обов'язково передує агресії. Агресивні особистості вдаються до відкритого вираження гніву, щоб залякувати інших і маніпулювати ними. Також агресори часто загрожують своїм жертвам, щоб підтримувати стан тривоги, заляканості і готовності підкорятися [69, с. 91]. Вони висувають зустрічні аргументи з такою силою і пристрастю, що змушують опонента йти в глуху оборону. Що стосується приховано-агресивних особистостей, то вони залякують своїх жертв переважно завуальованими погрозами. Це дозволяє змусити навколишніх захищатися, не загрожуючи відкрито, і не демонструючи явну ворожість.

Але улюбленим прийомом в арсеналі приховано-агресивних особистостей є викликати почуття провини. Це особливий різновид залякування. Агресивні особистості прекрасно знають, що інші люди (особливо невротики) сильно відрізняються від них влаштуванням совісті. Вони знають також, що повноцінній совісті сприяє розвинена здатність відчувати сором і почуття провини [69, с. 2]. Маніпулятори майстерно використовують свої знання, щоб виставити себе більш добродішними в порівнянні з жертвою і тим самим загнати її в підлегле становище, змусивши тривожитися і сумніватися в собі. Чим совісніша потенційна жертва, тим ефективніше почуття провини в якості зброї.

Тоді що буде, якщо подавляти агресивну поведінку? Невиражена агресивна поведінка в структурі соматичних розладів стає причиною багатьох хвороб. Якщо агресію весь час придушувати вольовим зусиллям, то тим самим

блокується вироблення певних хімічних речовин, що сприяють проявів агресії. І тим самим ці гормони перестають вироблятися в потрібній кількості, а відповідно це призводить до формування соматичним розладів [4, с. 113]. Відтак агресію потрібно не маскувати, а пропрацювати з відповідним спеціалістом.

Однак, існує і альтернативна думка, представлена 1945 р. у книзі «Его, голод і агресія» Ф. Перлза, в якій автор називає агресію «біологічною функцією організму» [72, с. 17]. Перлз проводить паралель між психічними і фізіологічними процесами, зокрема харчуванням і пізнанням. Для травлення необхідна природна агресивність (кусати, піддавати дії кислоти в шлунку); логічно припустити, що і для навчання, творчості, роздумів, потрібно спочатку розділити предмет пізнання (аналіз, як розумова операція, і є прикладом такого дроблення), щоб потім створити новий розумовий продукт [72, с. 98].

І вже через 20 років після цієї теорії була висунута альтернативна гіпотеза агресії. Агресія визначалася як набутий (а не інстинктивний) захисний механізм, спричинений зовнішніми факторами, а не внутрішніми. Наприклад, діти в країнах, що перебувають в стані війни, починають набагато раніше і яскравіше проявляти агресію, ніж їхні ровесники, які живуть у мирний час [16, с. 312]. Взагалі, агресія часто виникає як так званий «захисний механізм» проти впливів ворожого оточення.

Не можна залишити поза увагою вплив на поведінку людини алкоголю і наркотиків. Багато людей відносяться до наркотиків так само упереджено, як і до алкоголю, хоча особи, які вживають легкі наркотики, менш небезпечні для суспільства, ніж ті, що зловживають алкоголем [77, с. 16].

1.4. СТРАХ ЖЕРТВИ ЖОРСТОКОСТІ ТА ПОНЯТТЯ «НЕНАСИЛЬСТВО»

Очевидним буде сказати, що насильницькі вчинки напряду пов'язані зі страхом жертви.

Страх, як базова емоція людини, залежить від багатьох зовнішніх, внутрішніх, вроджених або навіть набутих чинників. Так само існує безліч видів і класифікацій страху. Цей емоційний процес сильно відрізняється як за силою: короткочасний (переляк) або тривалий (тривога), так і за впливом на поведінку: збуджений (паніка) або пригнічений (жах) емоційний стан [57, С. 126].

Страх не завжди будується на негативному досвіді конкретної людини - часом це пам'ять поколінь або інстинкти [43, #4]. Більш того і небезпека не завжди є дійсною - існують і уявні загрози, які, часом, не мають ніякого відношення до реального життя; проте в будь-якому випадку людина за своєю природою завжди намагається уникнути того, що вона вважає для себе небезпечним, навіть якщо ці переконання базуються на помилкових фактах. Відбувається це тому, що гомеостаз є для людського організму найзручнішою формою існування. Саме так мислення людини «охороняє» індивідуума від виходу із зони комфорту.

Вчені зі Стенфордського університету з'ясували, що перші емоції страху людина відчуває відразу після народження [43, #4]. Це відбувається через схожість емоційного переживання стресу і страху - відсутність активної реакції щодо усунення джерела.

Дев'ять місяців ми перебували в затишних і комфортних умовах життя, де все зовнішні звуки і кольори були приглушені. Мамин голос і серцебиття нас заспокоювали, і ми відчували себе захищено. Не дивно, що момент народження є шоком, адже підсвідомо відбувається вибір, як жити і взаємодіяти з цим

світом. Досвід народження породжує ряд страхів, серед яких - страх невідомості і втрати стабільності [16, с. 211].

В майбутньому ми неодноразово стикаємося з досвідом народження - перехід з одного стану/якості в інший. І кожен раз, здійснюючи це народження, ми очищуємося від родової травми і знаходимо новий досвід [3, с. 124]. Саме так найчастіше і розвивається стратегія поведінки «уникати значних змін, не робити рішучих кроків, триматися за стабільність», оскільки в свідомості більшості людей народження запам'яталося шоком і сильним стресом.

Проте саме страх смерті, як забуття, спонукав стародавню людину залишити після себе спадщину. Цією спадщиною стали перші наскальні малюнки, примітивні скульптури, елементи декору і т.д [43, #4].

Далі люди, завдяки цілому комплексу загроз, об'єдналися в комуні і суспільства. Вони стали створювати масштабні пам'ятки своєї життєдіяльності, створювали міфологію і писали літературу, закарбовуючи особисті страхи і переживання [4, с.111]. Власне, в основі багатьох сучасних вірувань і світових релігій так само лежить страх. Жах, як емоція, не має своєї загальноприйнятої форми, а тому відкриває простір для фантазії, є джерелом натхнення і рушійною силою творчості, об'єктом захоплення і схиляння, чимось особливим і захоплюючим.

Тепер, після визначення страху, доцільно буде згадати М.-Л.Кінга, з його концепцією «ненасильства», центральним поняттям якого є агапе (любов). Людина, що стоїть на позиціях агапе, любить і цінує інших людей вже в силу того, що вони люди, навіть якщо сама вона і не схвалює їх поведінки. Бо ж «насильство не може породити нічого, крім трагедій і жаху» [12, с. 54].

Подібні думки проголошував і М.Ганді у «Моїй вірі у ненасильство (сатьяграха)»:

За Ганді людина, яка стає на шлях сатьяграхи має [8, с. 26]:

- 1) Відмовитися від контрударів по опонентам;
- 2) Відмовитися від образ;
- 3) Попереджати можливе фізичне насильство над опонентами і поважати їхню довіру;
- 4) Не чинити опір конфіскації майна і арешту. Дотримуватися своїх ідеалів;
- 5) Опинившись під арештом, вести себе як справжній «сатьяграх»;
- 6) Підкоритися обраним лідерам. Якщо совість підкорятися не дозволяє, складіть з себе обов'язки. Якщо невдоволення лідерами приймає масовий характер, вони повинні бути обрані заново;
- 7) Не чекати перемоги або безпеки. Втрата впевненості - це поразка.

Порівнюючи ці два поняття: сатьяграху (як естетику самого життя) та насилля (як щось жахливого) переходимо до думки, що потворне і прекрасне, хоча і суб'єктивні естетичні категорії, але друге, все ж, структурувалося й описувалося вченими набагато точніше й різноманітніше.

ВСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ

Отже, ми з'ясували, що існують різноманітні «біофільні» та «некрофільні» прояви та орієнтування людини. Хоч вони полярні, все ж притаманні кожній людині у тих чи інших пропорціях.

Повний некрофіл на піку синдрому розпаду – це безповоротно патологічно хвора людина, що орієнтована виключно на смерть та знищення, повний біофіл – відірвана від світу, безгріховна, навіть прирівняна до божества людина. Однак, такі крайні типи зустрічаються дуже рідко. Тож у більшості людей живе/мертве перебуває в умовному балансі, але щось завжди переважає.

Зазвичай це співвідношення має тенденцію серйозного домінування одного з полюсів і витіснення іншого із плином часу. Наприклад, якщо потенційно некрофільного спрямування в людині трошечки більше, з часом образа і розчарування посилюватимуть ненависть до життя, і схильність до смерті буде набагато сильнішою; з біофілією, відповідно, навпаки. Тому важливо не просто з'ясувати, яке з понять є домінуючим у людині, а і зрозуміти, наскільки людина усвідомлює цю тенденцію в собі.

Також ми з'ясували, що окрім біофільного та некрофільного способу існування, є два види прояву жорстокості людини: патологічне та непатологічне, що в свою чергу поділяється на підтипи (ігрове, реактивне, помста, фрустрація, вигадане, насильства-помста, деструктивне / компенсаторне, реактивне та архаїчна жага крові). І якщо непатологічна жорстокість не заперечує життя, а радше виступає способом виживання та демонстрацією сили, то патологічна направлена виключно на знищення та знецінення людського життя. Тобто, саме патологічна жорстокість найближче підходить до поняття «некрофілія».

Найближчим синонімом до біофілії буде поняття «сатьяграха» (ненасильство) Ганді або ж агапе (любов) М.-Л. Кінга, де зазначаються певні

правила існування людини поза конфліктів, а центральною категорією визначається любов до всього суцього. Ми не говоримо про крайні вияви «біофілії», а лише про гармонійне співіснування з природою, людьми та самим собою.

В цілому, суть ненасильницького дії полягає в орієнтації на іншу людину, який є ворогом або виступає опонентом. Основою для правильного вирішення конфлікту і його подальшого ненасильницького втілення в життя є спроба встати на точку зору супротивника і зрозуміти частину його істини.

Взагалі, в будь-якій людині, в залежності від обставин, можуть виразитися ті чи інші прояви жорстокості (взяти, хоча б реактивне насильство, коли треба захистити своє життя або життя інших), однак коли воно переходить у площину психопатії, де серед убивць-рецидивістів хоча і трапляються люди, які страждають іншими типами психічних відхилень (наприклад прикордонним розладом особистості), все ж найчастіше трапляються саме помішані на насильстві, а відтак ми можемо говорити про патологічну жорстокість, яку сучасні вчені вивчають з особливим інтересом: мотиви, прояви, наслідки, інструменти гасіння та контролю. Саме тому багато дослідників фокусуються на вивченні фізіологічних або соціальних пояснень причин агресії, яка може бути: фізичною або вербальною, закритою або відкритою, зовнішньою або внутрішньою, захисною або провокуючою, інструментальною(з метою) та ворожою, непрямую або прямою.

Однак ми завжди маємо говорити про страх жертви жорстокості, який, як базова емоція людини, залежить від багатьох зовнішніх, внутрішніх, вроджених або навіть набутих чинників. За часом впливу на людину, він поділяється на короткочасний та тривалий, а за станом психіки на збуджений та пригнічений.

Жертва жорстокого поведіння може пронести цей відбиток на все своє життя, постійно стикатися з панічними та тривожними атаками, не маючи змоги побудувати правильну комунікацію у соціумі, та знову і знову

повертатися у жах пережитого. Саме тому, аби внутрішньо перемогти страх, так важливо з'ясувати причини жорстокості – що рухало тією чи іншою людиною у своєму насильстві.

РОЗДІЛ II

АНТИУТОПІЯ

Антиутопія - жанр художньої літератури, що описує державний або світовий устрій, в якому при первісному прагненні до ідеального існування складаються негативні тенденції розвитку [52, с. 28]. Тобто, це такі художні твори, в яких ставиться під сумнів можливість досягнення соціальних ідеалів і різко критикуються образи «машинізованого» майбутнього, ототожненого з тоталітарною державою, де наука та техніка доведені до досконалості і де пригнічені свобода та індивідуальність особистості.

Цей жанр є доволі специфічним, адже знаходиться на стику літератури, соціології та філософії.

Варто зазначити, що термін «антиутопія» запустив у вжиток британський філософ Джон Стюарт Мілль в парламентській промові 1868 року, проте в літературі елементи антиутопії проявилися значно раніше. Історія антиутопії, ще не виділеної в окремий жанр, своїм корінням сягає античності. Деякі праці Аристотеля і Марка Аврелія мали явні антиутопічні риси. Приводом же до розквіту жанру антиутопії послужила Перша світова війна і революційні ідеї, коли в деяких країнах почалися спроби втілити в реальність утопічні ідеали [45, с. 40].

Жорстокість антиутопії пов'язана із відображенням процесу нівелювання суспільством особистості: «я» людини знищується, стирається під тиском законів нібито ідеального суспільного устрою.

Першою, і, швидше за все, основною ознакою антиутопії є її **протиставлення жанру утопії**, і не обов'язково з конкретним автором або твором (хоча даний випадок також можливий), а скоріше з напрямком в цілому. І утопія і антиутопія створюють деяку модель держави і суспільства з метою показати новий державний устрій. Але якщо утопічний твір, наприклад роман

Т. Морра «Утопія» (що дав назву жанру) показує державу з ошасливленими жителями, то в антиутопії людина завжди нещасна з вини держави. Утопію можна назвати рецептом «щасливого майбутнього для людства», а антиутопію – «перевіркою цього рецепта» [53, с. 1]; таким чином антиутопія розвінчує міфи шляхом їх зіткнення з реальністю.

Наступною характерною рисою антиутопії можна назвати **псевдокарнавал**. Основа псевдокарнавала - абсолютний страх, який допомагає автору створити особливу атмосферу, яку прийнято називати «антиутопічним світом» [55, с. 72].

Останнім критерієм антиутопії є **ексцентричний герой**. Він живе за законами атракціону. Атракціон виявляється ефективним як засіб сюжетотворення саме тому, що в силу екстремальності створюваної ситуації змушує розкриватися характери на межі своїх духовних можливостей, в найпотемніших людських глибинах, про які самі герої могли навіть і не підозрювати [55, с. 68].

Останні десятиліття відзначилися спробою створення цілісної концепції антиутопії. Серед найбільш значущих слід відзначити роботи Б. Ланина «Российская литературная антиутопия» (1993р.), М. Кейза Букера «Dystopian Literature» (1994р.), С. Мейера «Die antiutopische Tradition: eine ideen- und problemgeschichtliche Darstellung» (2001р.), Г. Ессельборна «Utopie, Antiutopie und Science Fiction im deutschsprachigen Roma des 20» (2003р.). В них автори розглядають перш за все проблему кореляції антиутопії з утопічною традицією в контексті західноєвропейської та російської літератур.

1.1 «1984»

У 1984 році світ відзначав ювілей - рік, який визначив час дії в книзі Джорджа Орвелла «1984».

Роман-антиутопія «1984» (1949 р.) став ідейним продовженням «Колгоспу тварин» (1945р. – притчі-алегорії на революцію 1917 року і наступні події в Росії, що демонструє переродження революційних принципів і програм). Орвелл зобразив можливе **майбутнє світового суспільства як тоталітарний ієрархічний лад, заснований на витонченому фізичному і духовному поневоленні, пронизаний загальним страхом і ненавистю, доносами та жорстокістю.**

У 1946-му році Орвелл опублікував есе під назвою «Чому я пишу», в якому розповів, що майже всією своєю творчістю він прямо або побічно хотів насолити тоталітаризму: «Із 1936 року кожний мій рядок був написаний проти тоталітаризму та за демократичний соціалізм, так як я його розумів» [59, с. 1].

Таким чином, **в основі сюжету лежить зіткнення особистості і держави, заснованої на ненависті.**

Першою робочою назвою книги «1984» була «Остання людина в Європі» (відлуння цієї назви простежуються в зловісних словах О'Браєна: «Якщо ви людина, Вінстоне, то ви остання людина. Ваш вид вимер – ми спадкоємця. Ви вже поза історією. Вас не існує.» [17, с. 255]), яку Орвелл пізніше змінив на «Живі і мертві». У якийсь момент Орвелл вирішує винести в заголовок рік розвитку подій книги. Спочатку це був 1980-ий. Потім Орвелл змінив його на 1982-ий і, врешті-решт, зупинив свій вибір на 1984-му. Видавець від такого бажання був не в захваті і наполягав на тому, щоб автор вибрав такий заголовок, який давав би читачам хоч якесь уявлення, чому присвячена книга. Але Орвелл виявився непохитним і відстояв свою позицію.

Світ «1984» - це три тоталітарні держави: Океанія, Євразія та Остазія, які знаходяться в **стані постійної війни** одна з одною. Один з партійних гасел говорить: «Війна - це мир», а головна мета сучасного суспільного ладу - **не допустити підвищення загального рівня життя** людей, адже зростання добробуту загрожує порушення існуючої ієрархії суспільства. Таким чином, мета війни - зберегти **суспільний лад, заснований на нерівності**. І правляча партія буде вести цю війну вічно, охороняючи своє привілейоване становище.

Тобто, за сюжетом роману «1984» після чергової світової війни люди свідомо обирають жити в тоталітарній державі, яка б змогла захистити суспільство від нових потрясінь. Але таке рішення виявляється в перспективі згубним. Прикриваючись турботою про безпеку і добробут громадян, Партія встановлює **цілодобовий контроль за людьми**, намагаючись контролювати не тільки поведінку, а й думки кожного. Виняток становить тільки нижчий прошарок суспільства - проли, які прирівнюються до тварин, а тому можуть дозволити собі трохи більше. Вони, повністю залежні від державного патерналізму, були виключені з політичного і суспільного життя і отруєні політичною пропагандою. Над пролами височіла Партія, яка ділилася на багатомільйонну Зовнішню і олігархічну Внутрішню. Вершину піраміди влади уособлював Старший Брат.

На відміну від завжди напівголодних пролів, члени Зовнішньої партії мали життєвий достаток, але регулярно вичищали Внутрішню партію від інакомислячих, здатних на думкозлочин, тобто на ревізію існуючих порядків.

«1984» – це роман про технології знищення суб'єктивності людини. Дж. Орвелл виходив з тези про самоцінність влади при тоталітарних режимах, які не мають ніяких інших цілей або цінностей, крім самої влади, володіння нею, досягнення та утримання її, захвату нею. Тоталітаризм в його розумінні спрямований насамперед на **контроль свідомості**, а не тільки на **примус до зовнішньої лояльності і слухняної поведінки**.

1.2 ВІЙНА ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА ВЛАДА ЯК ПРАГНЕННЯ ДО ЖОРСТОКОСТІ

В попередніх підрозділах ми з'ясували, що **війна світу «1984» є безглуздою, безрезультатною та вічною**. Природно, що в таких умовах людина вступає в конфлікт з державою. Однак Партія робитиме все, щоб придушити опір людини, змусити її духовно деградувати, жити в постійному страху та злиднях.

Всі держави світу роману керується однією ідеєю - захопити владу. Постійно воюючи між собою, держави тримають в повному невіданні своїх громадян, більше того вороже налаштовують їх проти мешканців інших країн. Головний інструмент промивання мозку - щоденні **«двохвилинки ненависті»**. Це двохвилинні фільми, де зображені всі вороги партії, особливо Голдштайн. Його супроводжує текст і звукові ефекти (диявольський сміх, шум страхітливих машин, марші солдат), які **викликають у публіки затягу ненависть до ворога**, аж до фізичної агресії, коли люди щось кидають в екран, не здатні всидіти на своїх місцях і так далі. В кінці фільму всі, немов у трансі, скандують: «Великий Брат», вбачаючи в ньому єдину опору і надію. Все це робиться для **підтримки страху у населення**. Однак разом з тим, жителі Злітної смуги номер один відчують консолідацію, певну емпатію один до одного. Це парадокс роману – **війна тут об'єднує**.

Тобто **війна** в цьому світі швидше потрібна не для влади над іншими територіями, а для **повного контролю всередині країни**. А чи є ця війна насправді - теж питання. У місті розриваються бомби, гинуть люди, але ворога бачили тільки з екранів. Його ім'я Імануїл Голдштайн. Він зрадник Океанії, зрадник Великого Брата і лідер ворожого держави Євразії (або Остазії, якщо так буде треба). Його прообраз також легко вгадати – Лев Троцький. Таким чином, відтворюється історичне протистояння Троцький vs Сталін [65, с. 71].

Ворог у цій системі – один з найважливіших елементів організації репресивного режиму. Тут є напівміфічний зовнішній супротивник (війна ведеться з якоюсь із могутніх, але далеких держав, головним чином десь на околицях країни, хоча **ознаки воєнного стану постійно дають про себе знати** не тільки в передачах з екранів, але і **видовищем убитих від вибухів**, що відбуваються час від часу в периферійних кварталах міста).

Воюючи з Євразією або Остазією, з другою Океанія укладає мир. Правда, **союзники й вороги можуть помінятися місцями миттєво** й без жодних пояснень, а населення не має жодним чином дивуватися.

А перемога у цій війні уособлює не тільки недосяжний ідеал і догмат віри, але і всі інші стимулюючі речовини, що одурманюють. Кава, сигарети і джин – всі як одне носять горду назву «Перемога», що мотивує зберігати сміливість і бадьорість жити далі.

Влада заради влади

Одна з головних функцій влади як загальносуспільного явища – приведення до стану єдності групи, спільноти, суспільства в цілому.

У межах своєї території **кожна держава зберігає за собою монополію на насильство**. У історії соціально-політичної і філософської думки влада частіш за все або ототожнювалась з насильством, або ж розглядалась як невід’ємно пов’язаною з ним. Прикладом такого підходу є позиція М. Вебера, який розумів владу як відносини панування, що спираються на насильство як засіб. З часом держава монополізувала цей засіб, оголосивши себе єдиним джерелом “права” на насильство [35, с. 92].

Система політичного панування, за якої державна влада зосереджена в руках вузького кола осіб, ліквідує **конституційні гарантії прав і свобод особи шляхом насильства, поліцейських методів впливу на населення, духовного поневолення, остаточно поглинає всі форми та сфери**

життєдіяльності людини. Такий своєрідний спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади, називається **тоталітаризмом** (система градації влади роману – ДОДАТОК II). Сутність його полягає у тому, що це – закрита і нерухлива соціокультурна і політична структура, **в якій будь-яка дія** (від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів) **спрямовується й контролюється з єдиного центру.** Необхідним моментом для існування тоталітаризму є засоби масової інформації, завдяки яким проводяться **ідеологічне оброблення населення, насаджування уніфікованих стандартів побутового і загальнолюдського характеру, нівелювання загально цивілізаційних і особистісних цінностей.**

Влада дисциплінарного типу тяжіє до **знищення індивідуальності,** відведення особам свого певного місця в обмеженому просторі, де **кожного завжди можна знайти й проконтролювати його поведінку.** Видимим втіленням такої влади є солдатська казарма, клініка, психіатрична лікарня, в'язниця, класний принцип навчання дітей тощо. В усіх закладах такого типу людина не є вільною, навіть архітектура цих закладів відповідає потребі нагляду й контролю. Тут же варто зазначити, що Партія, очевидно, реалізує **реактивний вид непатологічного насилля,** постійно обманюючи жителів країни, переконуючі, що йде неминуча загроза від ворогів. Але в той же час це патологічний вид з архаїчним бажанням крові, де влада необхідна лише заради контролю та терору.

Дж. Оруел показує, як живе середня людина в тоталітарній державі. Вінстон Сміт – чиновник. Однак його життя не позаздриш. Ліфт у будинку не працює – діє режим економії. Немає натуральних продуктів – люди харчуються сурогатами. **Холод, убозтво, напівтемрява.** Казармений порядок – таке життя головного героя.

У стіну вставлений телеекран, який стежить за кожним рухом людини, що знаходиться в кімнаті, і який **не можна вимикати.** Усюди **мікрофони, підслуховуючі пристрої.** І як символ підозрілості, зведений у ранг державної

політики, – на кожній сходовій площадці зображення людини років сорока п'яти з написом: «*Старший Брат дивиться на тебе*».

Влада заради влади залишається основною метою держави, що здійснюється за допомогою численних хитромудрих інструментів: від **безперервних військових дій** до «новомови».

Контроль доходить до абсурду, але більшість людей смиренно підкоряється страшному порядку, тому Вінстон Сміт спочатку сприймає себе як єдину адекватну людину. Лише пізніше, захопившись революційними ідеями, головний герой починає пошуки осередків опору – вигаданого братства Імануїла Голдштайна.

Механізми влади Партія реалізує **постійними обмеженнями та знущаннями, тобто насильницькими методами контролю**. Такий емоційно-насичений роман залишає незгладимий слід у свідомості кожного читача, дозволяє подивитися на життя, власні вчинки та навіть думки під іншим кутом зору.

Надзвичайно розгалужений і дієвий апарат стеження, наділена необмеженими повноваженнями каральна служба і система пропаганди, зайнята промиванням мізків, - все це спрямовано до однієї вищої мети: створення «нації вояків та фанатиків, що маршували уперед у монолітній єдності, що мали цілковито однакові думки та волали однакових гасел, безперервно працювали, билися, тріумфували, піддавали та піддавалися гонінням – триста мільйонів людей і усі на одне обличчя» [17, с. 50].

У світі роману «1984», безсумнівно, **витає страх**. Читач відчуває його з перших рядків роману до похмурої розв'язки. **Жителі Злітною смуги І бояться зробити зайвий рух, сказати зайве слово, навіть подумати заборонену думку, адже Старший Брат постійно стежить за ними. Будь-яка непокора системі призводить до страшного покарання**. Особливо яскравим почуття страху стає тоді, коли головний герой починає опиратися системі і його

схоплюють поплічники Старшого Брата, адже відтепер це означатиме лише одне: тортури, допити і врешті-решт – смерть. Цей страх є тривалим – видом тривожного та пригніченим – видом жаху.

Для Орвелла, ключем до успіху для тиранії було **психологічне поневолення**, що і є різновидом насильства над людиною. Лідери Партії навіть не прикидаються, що їх система створена, щоб зробити людину щасливішою, тому що люди хочуть уникнути свободи і не можуть дивитися правді в очі. Саме про це писав Фромм у своїй «Втечі від свободи». Лідери усвідомлюють, що для них «влада не засіб, а кінцева мета. Влада це можливість наносити скільки завгодно болю і страждання іншій людині» [17, с. 249] таким чином, влада для них створює і реальність, і правду.

Іншою важливою працею Е.Фромма є його коментар до роману, де автор зазначає, що «настроение, которое оно [«1984»] выражает, очень близко к отчаянию за будущее человека» [75, с. 1]. «1984» описывают абсолютно бюрократизированное общество, в котором человек — лишь номер, он потерял всю свою индивидуальность. Это передаётся через смесь безграничного террора (в книге Замятина добавлена операция на мозге, что меняет человека даже физически) и идеологического и психологического управления... чтобы избавиться от потребностей человеческого естества это... практически безграничное использование пыток и промывки мозгов [75, с. 2].

Тепер, повертаючись до тексту роману, варто зазначити, що в романі просторова модель «верх» – «низ» є організуючою і водночас визначає непросторові характеристики. В даному випадку таке розділення простору обумовлює **соціальне розділення суспільства**, де нижньому світові належить простий народ, а верхньому – правляча верхівка, непорушність влади якої підкреслюється описом міністерських будівель.

За рахунок приналежності міністерських будівель до верхнього світу їх влада прирівнюється до божественної, абсолютної і вічної. Про владу

верхнього світу над нижнім говорить і вертоліт, що стежить за тим, що відбувається внизу, і величезна кількість плакатів із зображенням лідера і назви партії. Ці плакати, розклеєні внизу, – єдине, що виділяється на тлі сірої маси будівель Лондона. І ці художні деталі (використання яких є характерним для творчості Орвелла як автора) в описі нижнього підпростору дає нам бачення того, що **нижній світ знаходиться у волі верхнього.**

І тепер **верхній світ воліє здійснити тотальний контроль над думками людей, їх свідомістю, а в перспективі - і над підсвідомістю, створити людей не тільки з повністю контрольованим поведінкою, але і з повністю контрольованими інстинктами, адже всі відкриті форми непокори вже придушені.**

1.3 ДВОДУМСТВО ТА «НОВОМОВА» ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ГІПОТЕЗИ СЕПІРА-ВОРФА; ВИКРИВЛЕННЯ ПРАВДИ ТА МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ

Орвеллівська «новомова» хрестоматійно ілюструє гіпотезу *Сепіра-Ворфа*, згідно з якою **мислення поза мови неможливо**. Це відповідний зв'язок мови і свідомості, згідно з яким граматичні категорії і лексика мови визначають структуру мислення її носіїв і їх спосіб пізнання зовнішнього світу [21, с. 78].

Ця гіпотеза називається також *гіпотезою лінгвістичної відносності*, і має на увазі те, що **мовна структура впливає на світогляд і світосприйняття носіїв мови, а також на їх когнітивні процеси** [13, с. 11].

Зазначимо, що всього існує два різні формулювання гіпотези Сепіра-Ворфа (суворе і м'яке) [6, с. 4]:

- Суть суворого формулювання зводиться до того, що мислення визначається мовою, а значить, когнітивні категорії визначаються і обмежуються лінгвістичними категоріями;
- Суть м'якого формулювання зводиться до того, що мислення, разом з лінгвістичними категоріями, справляє визначальну дію на вплив традицій і деякі форм немовної поведінки.

Таким чином ми можемо говорити про реалізацію обох формулювань гіпотези лінгвістичної відносності, адже «новомова» - особлива форма мови і словникового запасу, які поширюються в Океанії, яка формувалася за принципом «неможливо зробити (і навіть подумати) те, що не можна висловити словами» [17, с. 281]. Тому з кожним новим виданням словника новомови з нього викидалися слова і поняття, чужі панівної ідеології. «Кожне таке скорочення було видатним досягненням, оскільки чим менша область вибору, тим менша спокуса мати думку» [17, с. 284].

Зате з'являлися нові слова, в основному скорочення більш довгих фраз, що теж допомагало позбутися від багатозначності старомови. Наприклад, слово «крякомов» - «це одне з тих дуже цікавих слів які мають два цілком протилежні значення. Застосоване проти ворога або конкурента – це лайка та образа, застосоване щодо когось з ким ти згоден – це хвала та прославляння» [17, с. 290].

Ключовим словом новомови було «чорнобіл», що містило два взаємовиключні поняття. «Застосоване щодо суперника, воно означає ту звичку безсоромного і нахабного проголошення, що чорне є білим, що суперечить очевидним фактам. Застосоване щодо члена Партії, воно означає цілковито віддану готовність сказати ,що чорне є білим, коли дисципліна Партії вимагає цього» [17, с. 146]. Для розуміння гасел АНГСОЦу, наприклад, гасла «Свобода - це рабство» теж було необхідне дводумство.

Пояснити ідею дводумства (англ. Doublethink) можна наступним чином: на фронтоні будівлі, в якому працював герой роману, висіли гасла: «Війна - це мир!», «Свобода - це рабство!», «неуцтво - сила!» [17, с. 8]. Таким чином, **дводумство - це здатність щиро вірити в дві взаємовиключні речі, або міняти свою думку на протилежну при ідеологічної необхідності.**

Тут ми бачимо, так би мовити, **насильство над правдою, над свободою думкою та над самовираженням, адже примусово вноситься дезінформація у життя Океанії, яке засновано на брехні.** Навіть назви міністерств повністю протилежні тому, чим вони займаються. У Міністерстві Правди займаються виготовленням брехливих новин, які деформують реальні факти. Міністерство Миру займається підготовкою до війни. А міністерство Любові пропагує ненависть.

Ідеологічно нестійких членів товариства «розпорошують», знищуючи не тільки тіло, але навіть пам'ять про цих людей. Розпорошити можуть не тільки за

реальні справи, але також за «неправильні» думки або ведення особистого щоденника. Тобто за те, людина не підпорядковувала власні думки дводумству.

Орвелл показує «людей, не подвергшихся никаким психологическим модификациям, сознание которых управляется чисто культурным гипнозом: они воспринимают свое пародийное существование без малейших сомнений и живут в мире, где язык изменился настолько, что сама идея свободы стала невыразима. Они не знают и не могут вообразить ничего другого» [14, с. 566].

Говорячи про «дводумство», варто зазначити, що при вдалому маніпулюванні свідомістю людини, **людина не говорить протилежне до того, що думає, а думає протилежне правді**, або ж це така здатність людини вірити в два протилежні переконання одночасно. Воно спрацьовує краще від тортур і таборів, адже людину не знищують, а змушують змінити себе, свої думки, свою душу. «Цей процес має бути свідомим, або ж він не зможе бути впровадженим з достатньо обґрунтованою і належною точністю, але він також має бути і несвідомим, або ж він зможе привносити із собою відчуття хибності і в результаті провини» [17, с. 148].

Відповідно, думкозлочин - найтяжчий вид злочину в Океанії. **Думкозлочинців піддають витонченим тортурам і допитам**, метою яких є зміна свідомості, навіювання віри в партійні догми. Після такої обробки людина починає щиро вірити в правоту АНГСОЦу і визнавати свої колишні погляди помилковими. Зовсім як Вінстон Сміт, який в кінці теж полюбив Великого Брата.

Орвелл включив в роман есей у формі додатку «Про новомову», в якому пояснює базові принципи побудови мови. Новомова у Орвелла утворюється з англійської мови шляхом **істотного скорочення і спрощення його словника і граматичних правил**. Головне завдання такої мови - унеможливити опозиційний образ мислення або мови шляхом виключення слів або виразів, що описують поняття свободи, революції, протилежної точки зору, незгоди. Для

цього спеціальні відділи внутрішньої партії ведуть безперервну роботу зі словником. Йде постійна ліквідація смислових відтінків і скорочення словника, з'являються численні аббревіатури і складноскорочені слова. Якщо без слова можна обійтися, його обов'язково виключають, бо «так прекрасно знищувати слова» [17, с. 290].

Джем Беркс у своєму есе говорить про те, що роман Орвелла несе в собі переконливі застереження щодо сили мови. Роман показує нам, як мова може пристосувати людське почуття реальності до навіюваних владою способів думання, як вона може бути використана для приховування правди і маніпулювання історією [1, с.1]. Мова – один із ключових інструментів політичного домінування, важливий та підступний засіб тоталітарного контролю над реальністю. У той час, коли мова в звичному понятті може розширювати горизонти та поглиблювати розуміння світу, роман Орвелла демонструє, що мова, у випадку застосування політичним режимом, може з легкістю стати протидією людській свідомості.

Н. Глуходід зазначає, що Дж. Орвелл використав радянську ідеологічну та політичну базу лексики як основу для побудови авторської лексики на позначення реалій життя та назв організацій і установ. Така побудова забезпечує потрібний стилістичний ефект, бо у тогочасній свідомості західних демократичних народів така спрощена і лаконічна лексика викликала асоціації з тоталітарним режимом правління і, звідси, потрібний стилістичний ефект був досягнутий [38, с. 29].

З самого роману можна згадати спеціаліста в області новомови Сайма, що так характеризував свою область діяльності: «Ми зробимо дукозлочин абсолютно неможливим, для нього не залишиться слів» [17, с. 207]. У пострадянській Москві один за одним були опубліковані «Тлумачний словник ідеологічних і політичних термінів радянського періоду» М. Хевеши (2004) і «Тлумачний словник мови Совдепії» В. Мокієнко і Т. Нікітіної (2005). В останньому виданні містилося 10 тис. слів і виразів [38, с. 30].

1.4 ВІДСУТНІСТЬ МИНУЛОГО – НАРУГА НАД ІСТОРІЄЮ ЯК СПОСІБ КОНТРОЛЮ; КІМНАТА «101»: БІЛЬ, СТРАЖДАННЯ, ПЕРЕВИХОВАННЯ.

Фабула роману будується на тому, що Сміт почав вести щоденник і записувати в ньому такі слова: «Якщо Партія може запусити руку в минуле і стверджувати, що та чи інша подія ніколи не відбулася, то це, мабуть, страшніше тортур або смерті?» [17, с. 25]

Вище завдання (утримання влади) досягається в романі «1984» не тільки засобами залякування, але в ще більшій мірі за допомогою **насильницького придушення і руйнування природних зв'язків між людьми**. Мова, яка зберігає пам'ять про століття культури, повинна бути знівеченою і заміненою мертвонародженою новомовою. Таким чином **історична пам'ять усвідомлюється як загроза стабільності держави**, і обов'язковою постає доктрина *«змінюваного минулого»*, отже необхідно постійно переписувати історію так, щоб вона відповідала тимчасовим інтересам влади. Для цього створено Міністерство Правди - відомство, зайняте виготовленням подібних фальсифікацій і знищенням свідоцтв, за якими будь-коли стало б можливо відновити істину. Міністерству любові наказано всіма засобами знищувати потенційних супротивників режиму - інакомислячих, хоча реальний опір диктатурі Старшого Брата вже давно припинився. Але «метою переслідування є переслідування. Метою тортур - торттури. Метою влади - влада» [17, с. 249].

У «новому світі», Океанії, існує «Міністерство Правди» - керівний мозок, відповідно до якого, одну частину минулого треба було зберегти, іншу фальсифікувати, а третю знищити вщент.

Тобто можемо говорити про доктрину «рухомого минулого», згідно з якою пам'ять злочинна, коли вона не вірна «істині», а минулого не існує, за винятком того, яким воно потрібне в даний момент.

««Хто контролює минуле» – проголошувало гасло Партії – «той контролює майбутнє. Хто контролює теперішнє - той контролює минуле». І зараз минуле, всупереч його мінливій природі, ніколи не змінювалося. Щоб не було правдою зараз є правдою від віку й довіку. Це було дуже просто. Все що було потрібно так це підтримувати нескінчений ряд перемог над своєю власною пам'яттю. «Контроль реальності». Новомовою – Дводумство» [17, с. 25].

Основне питання, яке піднімає Орвелл, чи існує взагалі таке поняття, як «правда». Керівна партія стверджує: «Не існує об'єктивного світу поза нами. Реальність існує лише в людській голові і більше ніде ... що Партія оголосить правдою, то і буде правдою» [17, с. 250]. Якщо це вірно, то, **контролюючи людську свідомість, Партія контролює правду**. Орвелл чітко показує, що в суспільстві, в якому концепція правди як об'єктивного судження, що відноситься до реальності, відсутня, будь-яка людина, що відноситься до меншості, може по праву вважати себе неправдою.

Завдання не в тому, щоб добити супротивників, бо вони уявні. Воно у тому, щоб зникла можливість незгоди, нехай суто теоретична і ефемерна. Навіть як абстрактна концепція, всяка індивідуальність повинна зникнути навіки.

Якщо говорити про час у романі, то він **характеризується циклічністю, стискається, розширюється, змінюється**. Наявні часові лакуни, у яких перебуває головний герой під час окремих етапів розслідування у Міністерстві любові. Час в романі набуває особливого значення для створення світу, який оточує головних героїв роману, виступаючи символом влади та несвободи, а також одночасно функціонуючи як останній зв'язок із реальним світом для головного героя.

Але історія тут скасована, тому що кожен день вона переписується наново і кожна людина від пробудження до засинання знаходиться під

контролем Всевидючого Ока – важливого архетипу, що позначає безкінечність та всюдисутність.

Кімната «101»

Є кілька припущень чому в антиутопії «1984» кімната для тортур в Міністерстві Любові мала номер «101». Основна версія пов'язана з життям самого письменника. У свій час він працював на радіо BBC на посаді диктора. Як він сам потім розповідав, в компанії часто проходили досить довгі і нудні наради. Місцем цих нарад був кабінет з номером «101».

Для того, щоб підсилити вплив на свідомість читача, щоб передати повною мірою через що героям доводиться проходити, а, можливо, і для того, щоб читач краще зрозумів фінал роману, автор дуже часто вживає слово «біль». Він так **детально та натуралістично зображує сцени жорстокості і страждання**, що це стає морально надзвичайно важким для процесу читання та сприйняття загалом.

Те, що відчуває Вінстон на самому початку перебування у МініКох – **деструктивне начало насилля-помсти, а саме потрясіння віри**. Він вважав О'Браєна своїм соратником та другом, однак помилився і відчув неймовірне потрясіння. Однак, ми не знаємо, що в цей момент відчувала Джулія.

Вінстон і Джулія виходять з в'язниці остаточно зламаними. Вони не тільки **постраждали фізично і морально**, а й зрадили один одного. При випадковій зустрічі герої розуміють, що їхнє життя втратило сенс. Вони не можуть більше нікого любити, окрім Старшого брата.

Якщо людину сильно мучити, бити, знущатися над нею, вона перетвориться на бездумну істоту, яка благає лише про одне – про припинення болю. І для того, щоб біль зник, людина здатна на все - не лише оббрехати та послати на вірну смерть і муки інших невинних людей, але й зрадити найдорожчих.

Тобто цей **тоталітарний ієрархічний лад заснований на духовному і фізичному поневоленні людини**. Представники зображеного соціуму живуть в страху і ненависті, в готовності зрадити свого товариша або навіть батька з метою самозбереження. Люди не живуть, а існують під пильним наглядом і контролем.

Орвелл дуже детально описує процес катування, страждання людей, самі приміщення, де відбуваються тортури. Він занурює нас в атмосферу жаху та відчаю, щоб ми краще зрозуміли вчинки персонажів. У цілому ж в «1984», як у будь-якому модерністському романі, описовість значно переважає над подієвістю, оскільки головна мета твору – детальне ознайомлення з життям і побутом ймовірного світу. Важливіше не те, що відбувається, а те, як виглядає цей жахливий світ.

Автор досягає цього ефекту нагнітанням атмосфери, описами того, як людські душі калічать пропаганда та брехня, яка видається за правду.

Зрештою, внутрішньо примирившись з неминучістю страждань за порушення «правил гри», - Вінстон та Джулія виробляють для себе кодекс моральної поведінки на той випадок, якщо їх настигне караюча рука Старшого Брата. Чудово розуміючи, що людина не зможе довго протистояти витонченим тортурам, герої визначають ту останню межу, за якою їх чекає повна поразка. Головне для них - не зрадити один одного в нелюдських умовах: «Ми можемо бути разом ще півроку – рік – скільки точно ніхто не знає. Та зрештою ми все одно напевно будемо розлучені. Чи ти усвідомлюєш якими цілковито самотніми ми будемо? Тієї миті коли вони схоплять нас не буде нічого, цілковито нічогісінько, бодай хоч чогось що один з нас зможе зробити для іншого. Якщо я зізнаюся, то вони розстріляють тебе, і якщо я відмовлюся зізнаватися, то вони все одно розстріляють тебе. Нічого з того що я можу зробити або сказати, або втримати себе від казання чогось, не відкладе твоєї смерті навіть і на п'ять хвилин. Жоден з нас навіть не буде знати чи ще живий, чи вже мертвий інший. Ми будемо цілковито позбавлені будь-якої сили чи

можливості. Єдина річ яка дійсно буде мати значення це те чи зможемо ми не зрадити одне одного, хоча навіть у цьому не буде ані найменшої різниці» [17, с. 112].

Тому для партії так важливо вбити саме любов, аби закохані зрадили один одного.

Пізніше, коли в підвалах Міністерства любові **Вінстона** намагалися перевиховати шляхом трьох етапів: «це вивчення, це розуміння, і це прийняття» [17, с. 180], коли **на рівні підсвідомості формували у нього нову систему рефлексів і інстинктів, неймовірно страждаючи і втрачаючи людську подобу, Вінстон все ж не зраджував Джулію**. Однак метою системи, яку красномовно представляє О'Браєн, було знищення особистості Вінстона, вірніше того, що від неї залишилося: руйнування його душі, яке знаменувалося б зрадою Джулії.

Тому, змиритися з тим, що Вінстон не зломлений остаточно, система не може. А відтак його чекає останнє випробування: кімната сто один. О'Браєн пояснює Вінстону, чим же вона страшна: «Ти запитав мене одного разу, – сказав О'Брайєн, – що такого було у Кімнаті 101. Я сказав тобі, що ти вже знаєш потрібну відповідь. Усі знають її. Те, що є у Кімнаті 101 – це найгірша річ у всьому цьому світі... різниться від особистості до особистості. Це може бути поховання живцем, або смерть у вогні, або втоплення, або саджання на палю, або ж безліч інших подібних смертей» [17, с. 196]. Для Уїнстона цим гіршим виявилися щури, і саме глибинний жах перед тим, що щури увіп'ються йому в обличчя, змушує його все-таки зрадити Джулію: «При цьому був єдиний і лише єдиний спосіб врятувати себе. Він повинен поставити іншу людську істоту, ТІЛО іншої людської істоти, між собою та цими пацюками. ... Але він зненацька зрозумів що у всьому цьому світі була лише одна єдина особа, на яку він міг перенести своє покарання – одне єдине тіло, яке він міг всунути між собою та цими пацюками. І він горлав несамовито, ще й ще: «Зробіть це з Джулією! Зробіть це з Джулією! Не зі мною! З Джулією! Мені байдуже що ви

зробите з нею. Розірвіть їй обличчя вщент, обдеріть її до кісток. Не мене! Джулію! Не мене!»» [17, с. 198]. Те, що зараз несамовито кричить Вінстон, можна впізнати: воно нагадує його бажання під час «двохвилинки ненависті», коли він хотів розтерзати ще не знайому йому Джулію. Так реалізується мотив «любов-ненависть».

1.5 ОБМЕЖЕННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ ЗА ПІРАМІДОЮ МАСЛОУ: СМЕРТЬ КОХАННЮ

Творчість і моральність є найвищим поняттям рівня самовираження за пірамідою Маслоу (Додаток I), концепція якої полягає у тому, що людські потреби мають різні рівні - від простіших до більш високих (від потреб у їжі та сну, до моральних устоїв). Прагнення до більш високих потреб, зазвичай, виникає тільки після задоволення потреб нижчого порядку, наприклад, голодна людина лише після вживання їжі зможе замислюватися про безпеку або повагу. Саме тому, обмеження людини у її базових потребах – насильницький спосіб комунікації, де штучно виробляється залежність індивіда від сильнішого – того, хто управляє ресурсами.

Цілком очікувано, що Партія буде посягати на найвищі рівні цієї піраміди, починаючи захоплення людської сутності з низів. Нас цікавить саме руйнування інституту родини, адже наскрізь любов є найбільш інтимною сферою життя людини і втручання в неї держави красномовно свідчить про грубе свавілля влади.

«Ми розірвали зв'язки між дітьми і батьками, між людиною і людиною, між чоловіком і жінкою. Ніхто тепер не наважується довіряти дружині, дитині або другові... У матерів збиратимуть дітей відразу після їхнього народження, як від курки забирають яйця. Сексуальний інстинкт буде викорінений. Розмноження стане формальністю... ми скасуємо оргазм... не існуватиме любові – любитимуть лише Старшого Брата» [17, с. 253]. **Говорячи ж про принципи, на яких будуватиметься це «світле майбутнє», О'Браєн прямо протиставляє прийдешній цивілізації все те, що було до неї, і критерієм відмінності є саме ставлення до любові: «Давні цивілізації заявляли, що вони засновані на любові й справедливості. Наша заснована на ненависті» [17, с. 252]. Сам О'Браєн, як репресивний апарат терору, є садистом із відкритою формою агресії. Він, як типовий маніяк-властолюбець, вбачає у тортурях**

вищу мету – підкорення своїй владі. Але говорити про психічні порушення ми не можемо, бо про них прямо не вказано у тексті. Єдиною причиною його насильства є **бажання продемонструвати владу** (варто зазначити, що це не ігрове насильство (демонстрація сили та спритності), **а саме патологічна жорстокість садиського типу.**

Саме на такому тлі малює автор відносини головного героя з трьома жінками: дружиною Кетрін (любов-обов'язок), безіменній старою повією (любов-відчай) і Джулією (любов-утечу). В кожному з цих трьох випадків домінуючими є в значній мірі зовнішні, по відношенню до героя, обставини і події.

Відносини Вінстона з Кетрін і повією представлені ретроспективно, в спогадах героя. Далеко не випадково вони нашаровуються один на одного: ні в одному з цих проявів інстинкту статевого потягу не було самого почуття, істинної любові.

Однак в умовах АНГСОЦу любов Ромео і Джульєтти епохи Океанії з самого початку приречена, бо вона є - по суті - не історією любові, а історією втечі в любов.

Почуття і відчуття Вінстона - це почуття і відчуття людини, який повністю знаходиться під **соціально-психологічним тиском**, тому стосунки з Джулією до певної міри повторюють те ж саме, що було у нього з Кетрін і повією, коли немає ні справжньої любові, ні справжньої ніжності: «У давнину, подумав він, чоловік дивився на дівоче тіло і бачив що воно жадане, і це був кінець історії. Але ти не міг мати чистого кохання або чистої хтивості у наші дні. Жодна емоція не була чистою, тому що геть усе було змішане зі страхом та ненавистю. Їх обійми були битвою, а оргазм перемогою. Це був нищівний удар спрямований проти Партії. Це був політичний акт» [17, с.85]. У світі АНГСОЦу неможливе існування любові без суміші її з протестом, страхом,

викликом, кошмарами - не дарма ж існує Міністерство любові з його підвалами...

Принципово важливим для розуміння того, що сталося між Вінстоном і Джулією, можна вважати таке визнання героя: «І все що він бажав, більше навіть ніж бути коханим, так це зруйнувати цю стіну моральності, хоча б навіть один єдиний раз за все своє життя. Статевий акт, здійснений вдало, був справжнім бунтом. Пристрасть була думкозлочином» [17, с. 47].

Система робить все, щоб природні людські почуття перетворити на щось ганебне, усвідомлюване самим людиною як гріховне, як зрада суспільних ідеалів, як злочин.

Вінстон потайки від поліції зустрічається з Джулією, він знаходить однодумця в уряді, який обіцяє докласти всіх зусиль, щоб повести людей за собою і повалити тоталітарний режим. Але в підсумку виявляється, що **ніякого повстанського руху немає, що це вигадка самого уряду, яка допомагає виявляти заколотників. Всі мрії Сміта руйнуються, його розлучають з коханою і всі його спроби боротися призводять до кошмарних наслідків.**

Область інтимних відносин, в якій найважче досягти абсолютної уніфікації, саме через цю обставину повинна перебувати під невсипущим контролем влади: **трагедія героїв роману - Вінстона Сміта і його коханої Джулії - багато в чому зумовлена спробою ухилитися від такого контролю, що сприймається як зазіхання на фундаментальні принципи режиму.**

Тобто, у партійному суспільстві, крім культу особи Старшого брата і підпорядкування його владі, всі повинні дотримуватися пуританських поглядів. Більшість молодих людей і дівчат входять в так звану Молодіжу Антисексуальну Лігу. Там їм прищеплюють природну відразу до статевих зв'язків і любові. Але **шлюби в цьому світі все ж є - виключно в репродуктивних цілях. При цьому ретельно перевіряється, щоб у молодих людей не було взаємного потягу.** Однак партія з часом планує розробити

метод усунення медичним шляхом фізіологічної потреби людини в близькості. «Метою Партії було не лише запобігання формуванню прихильності між чоловіками та жінками, яку згодом неможливо б було контролювати. Насправді, неофіційною метою було усунення цілковито усіх приємних відчуттів зі статевого акту. Не стільки кохання, як еротизм був головним ворогом, як всередині шлюбу так і поза ним.... Партія намагалася вбити статевий інстинкт, або, якщо не могла вбити його, спотворити та забруднити його. Він не знав чому чинили саме так, але це здавалося природнім, що так і має чинитися» [17, с. 45].

Народжених же дітей всі зобов'язані віддавати в так звані скаути - молодіжну організацію, де дітям нав'язується або прищеплюється любов до Партії. З дітей створюють майбутніх солдатів, готують інформаторів і співробітників поліції думок. У романі наведені приклади, коли діти доповідали на власних батьків.

Сенс цієї руйнівної діяльності Вінстону розкриває О'Браєн: «Ніколи більше ви не зможете бути здатними на кохання або дружбу, або насолоду від життя, або сміх, або цікавість, або хоробрість, або щирість і цілісність. Ви будете порожнечою. Ми вичавимо вас напусто, а потім вкрай сповнимо вас нами» [17, с. 177]. **У цьому списку втрат на першому місці стоїть саме любов «як звичайне людське почуття».**

1.6 МАЙБУТНЄ

Закінчивши роман в 1948-му році, Орвелл безуспішно оббивав пороги видавництв, і, отримавши відмову від двадцяти з них зумів домогтися публікації роману лише до середини 1949-го всього-то тисячним (!) тиражем. Через півроку смерть Орвелла збіглася з утворенням НАТО і відкритим оголошенням СРСР геополітичним ворогом. У повній відповідності з романом, лінія партії зробила розворот на 180 градусів: почалася Холодна війна і роман Орвелла відразу був оголошений головною літературною зброєю проти комуністів. Події, що відбулися, стали гірким підтвердженням тез, викладених Орвеллом; тез, які не втрачають своєї актуальності навіть сьогодні.

У роману «1984» є два літературних продовження. У кращих голлівудських традиціях, резонансний роман отримав сиквел, причому не один, а відразу два, написаних різними авторами незалежно один від одного.

Перший роман вийшов з-під пера неменшої легенди, ніж сам Орвелл - британця Ентоні Берджесса. Широкому колу читачів Берджесс відомий завдяки книзі «Механічний апельсин»: культовому сатиричному романові про старе добре ультранасилля, перенесеному на екрани Стенлі Кубриком. Свій роман-продовження Берджесс назвав «1985» і розділив на дві частини. У першій автор робить аналіз праці Орвелла, а в другій розповідає власну версію життя в тоталітарній країні майбутнього, де пожежники влаштовують страйки під час пожежі, а вулиці охоплені злочинністю. Книга вийшла в світ в 1978-му році.

Другий роман склав угорський дисидент Георгій Далош і його версія, на відміну від Берджесса, стала прямим продовженням роману «1984». Події його книги - також під заголовком «1985» - починаються зі смерті Старшого Брата і наступних поступових пом'якшень державного ладу. Роман Далоша вийшов у світ в 1983-му році.

Сам Орвелл, незадовго до смерті, писав: «Мій роман не спрямований проти соціалізму або британської лейбористської партії (я за неї голосую), але проти тих збочень централізованої економіки, яким вона схильна до і які вже частково реалізовані в комунізмі і фашизмі. Я не переконаний, що суспільство такого роду обов'язково повинно виникнути, але я переконаний (враховуючи, зрозуміло, що моя книга - сатира), що щось в цьому роді може бути. Я переконаний також, що тоталітарна ідея живе в свідомості інтелектуалів скрізь, і я спробував простежити цю ідею до логічного кінця. Дія книги я помістив в Англію, щоб підкреслити, що англійські нації нічим не краще за інших і що тоталітаризм, якщо з ним не боротися, може перемогти всюди» [78, с. 2].

Також варто сказати про **Премію Орвелла**, засновану Університетським коледжем Лондона, що є **британською премією за політичні статті**. Премія присуджується Фондом Орвелла - незалежною благодійною організацією, яка щорічно вручає чотири премії: одну за художню літературу, одну за науково-популярну книгу про політику, одну за журналістику і одну за «Викриття соціального зла Великобританії». У 2014 році була заснована Молодіжна премія Орвелла, націлена на учнів школи, щоб підтримати і надихнути нове покоління політично активних молодих письменників.

Писали про роман такі відомі автори, як Еріх Фромм, Арлен Блум, Фредерік Бегбедер. Продовжують досліджувати творчість письменника і сьогодні, також досить активне українське орвелознавство (О. Боднар, Л. Лісюткіна, З. Савченко, В. Чалікова та інші).

В. Чалікова зауважує, що роман «1984» дуже високо оцінили визначні представники західної культури. Орвелл отримав захоплені листи від Олдоса Хакслі, Бертрана Рассела, Джона Дос Пассоса [79., 2]. Вже згаданий Еріх Фромм, підбиваючи підсумки дискусії по роману «1984», трактує його не як роман-передбачення, а як роман-попередження. Автор розуміє, що небезпека ховається не лише у комунізмі, але й у сучасному стані глобалізованого світу,

відносно незалежно від будь-якої ідеології. Орвелл хоче попередити і пробудити нас [78, с. 1].

Критики Орвелла вважають, що його численні передбачення збулися. Зокрема, він абсолютно точно передбачив долю своєї книги в умовах тоталітарного режиму. Ф. Бегбедер в одному із своїх есе зазначає: «Орвелл створив нову естетику; прийдешнє в його творі – це величезний ГУЛАГ , з якого герою Вінстону Сміту ніколи не вдасться втекти. Система перемагає в той момент, коли їй вдається заставити людей полюбити свою тюрму» [27, с. 246].

Ю. Жаданов стверджує, що головне навантаження художнього втілення ідей автора несе в собі система образів. Герої Орвелла сприймаються немов живі, не дивлячись на фантастичний світ, у якому вони живуть, читач їм співчуває, шкодує і ненавидить [40, с. 28].

З. Савченко, аналізуючи вплив світоглядних пріоритетів Орвелла на вирішення основних проблем роману, підкреслює, що державний апарат у творі націлений в першу чергу на програмування людського мислення – підлеглі мають бути уніфікованою масою без минулого, без майбутнього, масою напівголодною, приниженою, яка кожному дрібничку сприймає як подарунок. За таких умов тотальне правління має реальний шанс тривати якомога довше.

Л. Радзиховський вважає, що Орвелл і є головним героєм роману Вінстоном Смітом - англійцем, що дивом потрапив до сталінської імперії. Він єдиний зрячий між сліпими [18, с. 21].

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Орвелл прагнув відтворити механізм функціонування жорстокої тоталітарної системи, яка, на його погляд, становила серйозну загрозу для всього людства. Тому дія роману відбувається не у вигаданій країні, а в англійській столиці, що постійно нагадує реальний Лондон перших повоєнних років.

Ця антиутопія розбещена до цнотливості. Партія проникає навіть в інтимне життя людини і підпорядковує її своїй волі, тобто ігнорує базові людські потреби за пірамідою Маслоу. По суті, інтимного життя у героїв «1984» немає. Будь-які прояви емоцій, любові між людьми вважається ганьбою ідеології і підлягають покаранню. У романі Орвелла ця тенденція простежується чітко. Вінстон Сміт закохується в Джулію, але він нічого не може їй сказати, не може зізнатися в своїх почуттях, тому що подібний вчинок може коштувати йому життя. Таким чином бачимо, як тоталітарний режим підпорядковує собі не лише матеріальне, а і фізичне. Що стосується вищих рівнів за пірамідою Маслоу, **адже нівелюються абсолютно всі потреби людини: фізіологічні (насолада від сексу), соціальні (друзі та родина) та питання самовираження (творчість, моральність, самоповага).** Все це досягається завдяки постійним **обмеженням, тортурам та залякуванню** кожного, хто теоретично може загрозувати Партії.

Терор, який влаштовує владу в «1984», спрямований на знищення особистості і руйнування здатності усвідомлювати реальність. Орвелл створив **товариство в якому людині заборонено абсолютно все, крім підпорядкування партії.** Партія перетворюється в «останню інстанцію правди».

Історія, культура, саме людське єство – лише перешкоди, що заважають тоталітарній ідеї здійснитися в її справжній повноті, тому все це підпорядковане знищенню, що знову нам говорить про жорстоке поводження з

людиною, яка тут перестає мати елементарні права. Але поки зберігається хоча б кволий паросток неофіційної думки, не можуть вважатися вічними самовладдя лідера Океанії, названого умовним ім'ям Старший Брат.

Вінстоніві, як типовому представнику світу «1984», притаманна жорстокість, егоїзм, байдужість до чужих страждань. Сміт позбавлений позитивного ідеалу, і його програма виявляється виключно негативною і руйнівною для його особистості, тобто можемо говорити про певні ознаки мазохізму. Основа всього, навіть любові до Джулії - це бунт проти партії. Сміт виявляється в кінці кінців зломленим, тому що з самого початку він був готовий переступити моральні норми заради боротьби з партією. Але відчуваючи ненависть до партії, Сміт одночасно з ентузіазмом працює на неї, являючи тим самим приклад дводумства.

Його поведінка – це типова **програма компенсаторного насильства – виду патологічної жорстокості** за Е.Фроммом. Вінстон усвідомлює, що не може задовольнити свої потреби, відтак відчуває агресію по відношенню до партії, яка ці потреби пригнічує. Але **агресія ця прихована**, адже за умов цього світу не може бути реалізована. **О'Браєн**, як один із основних персонажів, навпаки демонструє **відкриту агресію садистського типу**, адже, будучи представником Внутрішньої Партії, може собі дозволити реалізовувати кровожерливі бажання.

Внутрішня Партія, яка насправді є єдиною можливою формою влади у світі «1984» демонструє типову **архаїчну жагу крові – патологічний вид насильства** за Е. Фроммом. А особистість тут взагалі зведена до гвинтика в системі, вона повністю знецінена. Всі повинні однаково жити, у всіх мають бути одні інтереси – інтереси Партії. Тому головний ворог АНГСОЦу – любов. Партія пильно стежила, щоб її громадяни не відчували цього почуття. Чоловік і жінка були зобов'язані виробляти потомство, але так, щоб при цьому не відчувати ніякої радості. Радість любові каралася смертю.

Вся суть соціальної системи Океанії зводиться до технології відтворення самої системи влади і підпорядкування. Головне завдання режиму – профілактика інакомислення, кара за порушення будь-яких норм запропонованого порядку, ба навіть дрібних правопорушень, і демонстративне знищення відступників.

Суспільство «1984» повністю машинізоване. Житель Злітної смуги І не може зробити жодного кроку і залишитися непоміченим. Місто, вулиці, будинку, квартири усипані «телеекранами», які фіксують кожен рух громадянина. Будь-яка неправильна слово, жест, емоція - і до вас через лічені секунди приїжджає «поліція думок», тобто людина ніколи не може лишитися наодинці, вона постійно відчуває страх бути пійманою на «неправомірній» думці, ба навіть емоцією виказати власне ставлення до будь-чого. Місто кишить величезними екранами, на яких постійно граються пропагандистські ролики. У чималих будівлях зосереджені незлічені бази даних, в яких зберігається інформація на кожного громадянина, на кожну фабрику, на кожну подію. Саме тому **світ антиутопії «1984» ми можемо назвати некрофільним.**

Дж. Орвелл показав логічний кінець тоталітарного суспільства, в якому немає щирості, дружби, любові. Залишається тільки зруйнована економіка і любов до Партії та Вождя.

РОЗДІЛ ІІІ

Віолонсологія нерідко звертається до літературного спадку, адже конфлікт – це основа більшості сюжетних текстів, і часто він набуває драматичних або трагічних виявів, оскільки життю людини може загрозувати смерть, каліцтво, душевні травми, ба хоча б навіть депресія. Відтак, для цієї дипломної роботи, нам так необхідно було уважно підійти до вибору художнього твору – де не лише представлений яскраво виражений конфлікт, а і виразно репрезентована жорстокість, направлена на головного героя та суспільство загалом.

Люди, а особливо школярі, постійно стикаються з такими поняттями як жорстокість, агресія та насильство. І якщо агресія, пов'язана з гормональним вибухом підлітка, може бути виправдана, то насильницькі методи комунікації негативно впливають як на об'єкт, так і на суб'єкт жорстокості. Травми зароблені у дитинстві, можуть залишитися з людиною на все життя, саме тому так важливо розібратися у видах, причинах та механізмах жорстокості, зрозуміти її на прикладі культового твору – «1984». Адже ні для кого не таємниця, що наразі багато школярів страждають від так званого буллінгу. Причини буллінгу спробуємо розділити на групи:

- педагогічні (мікроклімат класу, школи). Не останню роль тут відіграє позиція вчителя. Дитина з більшою ймовірністю піддається цькуванню за тих обставин, коли і самі педагоги дозволяють собі глузування і приниження на адресу учнів;
- психологічні (особистість агресора, так званого «буллера», і жертви);
- соціальні (пропаганда і заохочення агресивної поведінки в суспільстві: на телебаченні, в інтернеті, комп'ютерних іграх);

· сімейні (недолік батьківської любові та уваги, фізична і вербальна агресія з боку батьків, надмірний контроль).

В самому буллінзі зазвичай беруть участь жертва, агресор і спостерігачі. І якщо останні є представниками садистичної жорстокості (споглядання за тим, хто страждає), перші є такими, що страждають (відчувають жах – вид пригніченого страху), то другі є типовими представниками компенсаторного насильства (заміщення продуктивної діяльності через неможливість реалізувати її якимось іншим способом). А завдяки уроку «Дискурс насильства у прозі Дж. Орвелла («1984»)), учні зможуть краще зрозуміти, чому вони прагнуть до жорстокості, є жертвами жорстокості або нікими спостерігачами – відтак зможуть пропрацювати свої внутрішні питання.

Для програмного заходу ми пропонуємо провести урок засвоєння нових знань з елементами бесіди для того, щоб учні вміли самостійно виконувати розумові активності. Так діти зможуть попрацювати з першоджерелом, підтверджуючи свої роздуми та позицію цитатами. Окремі елементи уроку пропонується провести способом групової роботи, де учні групами виконують складання кластеру «антиутопія»; але основний акцент робитиметься саме на евристичну складову, адже саме завдяки бесідам учні зможуть самостійно дійти до певних висновків (напр. про небезпеку тоталітаризму). Наочними методами висуваємо самостійне спостереження, а методами практичної діяльності учнів пропонується внести вправи: виконання прийомів, операцій та комплексних робіт. Для контролю отриманих знань додаємо завдання по заповненню таблиці «Жорстока машина тоталітаризму»: ДОДАТОК III, а також написанню твору-роздуму за запропонованими темами (про це нижче).

Для наочності пропонується представити учням інтерактивний комплекс хмаринки слів, який допоможе відновити у пам'яті ключові поняття та терміни, актуалізує визначення та зможе захопити увагу учнів.

На нашу думку, така форма уроку буде найпродуктивнішою для висвітлення запропонованої теми, а саме «Дискурс насильства у прозі Дж. Орвелла («1984»)».

Таким чином, розглядаючи дискурс насилля у контексті шкільного програмного роману «1984» Дж. Орвелла ми не лише зможемо зацікавити учнів до вивчення класичної літератури, а і дамо по-новому подивитися на відомий твір, розширивши горизонти розуміння жанру антиутопії загалом.

Очевидно, що сучасні підлітки цікавляться антиутопією, як жанром (про актуальність говорять сотні нових антиутопій, що невпинно перекладаються та екранізуються), а відтак їм буде цікаво дізнатися про історію походження жанру, дізнатися про витoki та найперші твори, що започаткували цей вид літератури.

Також варто зазначити, що тема жорстокості є табуованою у нашому суспільстві, тому може бути особливо цікавою для підлітків. На уроках зарубіжної літератури вони почують справжню історію насильства, зрозуміють його механізми та критерії, навчаться розрізняти власні деструктивні бажання та поклики, а відтак зможуть їх розуміти, контролювати та гасити.

Для дітей дуже важливо вивчити цю тему, аби також проаналізувати і власні страхи, бо ж надалі, вже у дорослому віці, після пережитих панічних або тривожних атак, людині може бути необхідна співпраця з відповідним спеціалістом, а може навіть і медикаментозне втручання. Тому підняття таких тем ще у школі, намагання зобразити їх із художніми прикладами може бути корисним для покоління, що підростає.

Природа страху така, що протягом століть саме він допомагав нам виживати: бігти, коли за тобою женуться, ховатися від хижаків і збиратися в громади - в загальному, зберігати життя.

Однак відомі і негативні наслідки почуття страху: загальне виснаження організму, апатичний стан і придушення імунної системи. З іншого боку, неможливо заперечувати, що саме почуття страху сповіщає про можливу небезпеку - забезпечує самозбереження індивіда. Але ці точки зору не взаємовиключні, адже страх, поряд з болем, розуміється і як одне з можливих станів людського буття. Це вкрай важливо донести до учнів, які можуть сприймати біль та страх виключно за негативні поняття.

Взагалі, етика розглядає два види насильства - легітимне й нелегітимне. Легітимне насильство може зумовлюватися традицією, законом або соціальними контрактами. Нелегітимне ж представляється поза законом та соціальними нормами. У контексті даного дослідження, з моральної точки зору, ми розглядаємо другий вид насильства, а саме нелегітимне, яке є штучно репрезентованим за першим видом (легітимним) в інтересах влади світу роману «1984». Тут також можна сказати, що полярною категорією до насильства є ненасильство - втілення істинної моральності. Полюси змінюються, адже насильство пропагується у художньому тексті з позиції категорії моральності – доброчестя Партії.

Такі «перегорнуті» поняття мають підніматися на уроках зарубіжної літератури, аби учні розуміли визначення підміни понять, орієнтувалися у викривлених категоріях та розуміли, як легко маніпулювати свідомістю людини, особливо коли ми говоримо про такий дієвий апарат пригноблення особистості, як тоталітаризм. Також, паралельно з уроками історії, учні дізнаються справжню ціну ієрархічного тоталітаризму, що позитивно позначиться на загальній ерудиції та розумінні історії власної держави.

Також учням буде цікаво дізнатися про майбутнє роману, аби зрозуміти його вплив на жанр та літературу в цілому.

Тут варто зазначити, що Дж.Орвелл намагався дати відповідь на запитання: чи може людська сутність бути зміненою настільки, що людина

забуде своє прагнення до свободи, гідності, чесності та кохання – іншими словами, чи може людина забути про те, що вона людина? Орвелл доводить, що в умовах тоталітарного режиму – так. Навіть найсильніших людей можна зламати та «перепрограмувати». Такий відчай робить роман особливо цікавим для підлітків, адже ми намагаємося познайомити їх зі світовою, «дорослою» літературою, підготувати до самостійного, подекуди важкого життя поза школою.

Але найбільша проблема в тому, що категорії добра і зла умовні, тож менше зло, яке для когось може здаватися очевидним, часто розходиться з уявленнями інших. Це суб'єктивне поняття, які варто проговорювати особисто з кожним, піднімати дискусії, розмірковувати особисто. Саме тому урок за темою «Жорстокість у «1984»» для 11 класу буде таким цікавим і корисним – підлітки зможуть отримати інформацію, яку надалі використовуватимуть у своєму повсякденному житті.

Таким чином ми можемо стверджувати, що вивчення такого виду полікритики, як віолонсологія – буде не тільки цікавим для учнів, а і корисним у контексті вивчення себе та оточення, розуміння процесів та механізмів, які можна і треба приборкувати.

Через те, що еволюція так і не виробила в людях здібності і потреби в приборканні своїх інстинктів, для нас так важливо розібратися у тому, що керує народженням агресії у людини, як народжується бажання причиняти комусь страждання, як цьому запобігти, та як зрозуміти, коли ти відчув такі поштовхи у власному серці.

Наразі роман Орвелла все ще користується популярністю як серед читачів, так і серед критиків та філософів. Він є одним із канонічних та програмних, тобто всі випускники школи мають ознайомитися з цим твором. Саме цим ми керувалися, обираючи твір для аналізу дипломної роботи на ОР «магістр», бо ж взагалі, у школі цей твір дається на вибір разом з «Колгоспом

тварин» (і багато вчителів зупиняються на виборі саме цього тексту через його об'єм) того ж автора, де також представлені жахи тоталітаризму. Однак для дослідження теми жорстокості ми обрали саме «1984», адже в тексті представлені соціальні причини патологічної жорстокості, яскраво виражені некрофільні нахили влади, висвітлена зовнішня пряма та ворожа агресії, а також репрезентований тривалий та пригнічений страх цілого суспільства, тобто текст повністю задовольняє віоленсологію, адже його можна комплексно та вичерпно дослідити в межах цього напрямку літературознавства.

Для перевірки знань учнів було обрано написання твору-роздуму на теми:

- «Чому роман «1984» Дж.Орвелла все ще користується популярністю?»;
- «Як репрезентується насильство у романі Дж.Орвелла «1984»?»;
- «Яким я бачу майбутнє О'Браєна»;
- «Аналіз улюбленої книги антиутопії».

Перша з запропонованих тем допоможе учням зрозуміти застереження, які Дж. Орвелл вкладав у свій твір; друга репрезентує тему уроку; третя є творчим завданням для тих, хто цікавиться долею одного із основних персонажів; і четверта тема продемонструє, які антиутопії є наразі популярними серед підлітків.

Розроблений урок представлений у ДОДАТКОВІ ІІІ.

ВИСНОВКИ

Проведене віолонсологічне дослідження роману-антиутопії «1984» Джорджа Орвелла дозволяє сформулювати висновки, що даний тип аналізу важливий для повноцінного сприйняття цього художнього твору.

У поданому дослідженні ми не лише визначили поняття насилля та «ненасильства», а і пояснили причини жорстокості, в тому числі фізіологічні та соціальні.

В ході нашої роботи ми здійснили поставлені нами мету і завдання: багатопланове дослідження різновидів насильства як соціальної домінанти, що представлені у романі Дж. Орвелла «1984».

- оглянули історію визначення поняття насильства;
- зрозуміли, яким чином реалізується жорстокість у прозі Джорджа Орвелла, а саме в його романі «1984»;
- визначили, з якою метою насильство використовується в цьому тексті;
- комплексно дослідили, які є види насильства, як репрезентовані «некрофілія» та патологічна і непатологічна жорстокість у романі;
- написали план-конспект уроку для 11 класу «Жорстокість у «1984»».

«1984» є яскравим прикладом роману-антиутопії (держава=ненависть) через низку особливостей: по-перше, це протиставлення утопії (де живуть ошасливлені жителі), по-друге, це псевдокарнавал (абсолютний страх), і по-третє це ексцентричний герой (на межі своїх можливостей). Себто, у світі роману-антиутопії «1984» за визначенням реалізоване насильство, адже при первісному прагненні до ідеального існування складаються негативні тенденції розвитку.

За класифікацією Еріха Фромма, насильство поділяється на патологічне та непатологічне. І якщо перше заперечує життя та направлене на руйнацію, то друге не заперечує життя, а лише демонструє силу та спритність. Ми можемо стверджувати, що в романі-антиутопії «1984» репрезентовані обидва види насильства, зокрема їх підвиди: садизм (патологічний) та «вигадана» жорстокість (непатологічний). Садистські нахили Партії пояснюються прагненням підкорити собі жертв (тобто всіх жителів світу) та обмежити їх волю. Але одночасно це і різновид непатологічної агресії - так званий «вигаданий» вид жорстокості підвиду насилля-фрустрації: влада в романі штучно створює відчуття небезпеки для жителів світу «1984», тримаючи тих у постійному страху, який, поділяючись на короткочасний(переляк) і тривалий(тривога), збуджений(паніка) і пригнічений (жах), також комплексно представлений у романі у вигляді другого і четвертого видів. Цей емоційний стан триває з народження, і з часом повинен лише рости, адже війна все триває і триває, слова все зникають і зникають, а минуле все переписується та переписується.

Найближчим синонімом до патологічного насильства є некрофілія, яка, як явище, являє собою любов та прагнення до всього мертвого, деструктивного, неживого. Некрофіл завжди орієнтований на силу, контроль та насильницький спосіб комунікації як з людьми, так і зі світом, а єдиним способом реалізації своїх бажань він вбачає знищення та руйнацію. Ми можемо стверджувати, що саме некрофілія представлена у тексті найяскравіше, адже сама тоталітарна система влади передбачає ненависть до людини та її фізичне і духовне поневолення.

І хоча біофілія, як антонімічна складова некрофілії не представлені у тексті, варто сказати, що це прагнення до життя, до розквіту та розвитку, обожнювання всього суцього та всіляке підтримання його. Найближчим синонімом до біофілії буде поняття «агапе» (любов) М.-Л.Кінга та

«сатьягара» (ненасильство) Ганді. Обидва ці переконання будуються на ненасильницькій комунікації а також на пропаганді доброчесності та любові.

Тобто, як некрофілія, так і патологічне і непатологічне насильство представлені у тексті, аби продемонструвати всі жахи тоталітаризму з його прагненням до підкорення особистості, до нівелювання «я». Нам показали, як пропаганда калічить людські душі, і що відбувається з непокірними режимові, і це не викликає здивувань, адже перед нами крайній вияв диктатури та терору. Таким чином можемо погодитися, що причиною жорстокості Партії роману є бажання утримати та примножити владу, підкоривши собі кожного індивіда разом з вірністю його думок, тіла та душі.

Нагадаємо, що багато дослідників зупиняються також на вивченні фізіологічних причин агресії, себто на тому, як гормони можуть штовхати нас до жорстокості, але в даному випадку ми говоримо про колективну, Партійну жорстокість, відтак зупиняємося на соціальних (оточення) або психологічних (наслідки переворотів та революцій) причинах. Саме тому рука влади (як і будь-який представник Внутрішньої партії) у романі (ми не говоримо про Старшого брата, адже він є, радше, уособленням влади) - О'Браєн представлений видом маніяка: соціальний перевертень, що є алегорією до всієї влади. Маніяки соціальні перевертні носять маску доброчесних громадян, грають роль порядних та всіляко підтримують свій образ. Для того, аби втертися у довіру до Вінстона Сміта, О'Браєн як раз грав роль «свого», тобто втирався у довіру до протагоніста роману. Таким чином, О'Браєн, алегорично представляє Партію, яка так само є перевертнем по відношенню до жителів: обіцяючи благополуччя та безпеку, щоразу знижує якість життя та всіляко залякує. Цей вид соціальних маніяків дуже тісно пов'язаний із «вигаданим» типом непатологічної жорстокості, адже демонструє викривлені факти реальності: ефемерну загрозу війни та вторгнення «ворожих» країн, а відтак тримає людей у жаху. Однак тут ми також можемо говорити і про такий підвид маніяків-психопатів, як тиран (маніяк-властолюбець), тобто той, хто не здатен

на співчуття та емпатію. Ця форма психопатії поширюється, відповідно, і на Партію, адже, як ми з'ясували, О'Браєн, як караючий інструмент, є персоніфікацією влади у романі.

Так само, за класифікацією патологічного насильства Еріха Фромма, О'Браєн виражає садистські нахили, адже хоче повністю підпорядкувати своїй владі жертву, стати для неї єдиним шансом на порятунок, однак і не припиняти тортур, допоки жертва не «перевиховується», адже у романі діє рівняння світ=система=тоталітаризм.

Якщо говорити про Вінстона Сміта – головного героя роману, то слід зазначити, що він так само реалізує певні типи жорстокості, а саме деструктивне начало компенсаторного насильства, адже заміщує відсутність потенції змінити своє життя руйнацією, спробами повалення існуючого режиму. Ця потенція в нього, очевидно, штучно забрана сильнішим – владою, тобто реалізована прихована агресія через неможливість чинити «у відкрити». Тут же маємо говорити про потрясіння віри, яке відбувається з протагоністом у славнозвісному Міністерстві Любові, де Вінстон розуміє, що його соратник О'Браєн насправді соціальний маніяк-перевертень.

Саме тут, у кімнаті «101», де здійснюються найпотаємніші страхи людини, реалізується архаїчна жага крові патологічної жорстокості за Е.Фроммом, тобто заперечується саме життя. Завданням цієї кімнати є зламати, «перевиховати», змусити всім серцем полюбити Старшого Брата, і досягтися це буде шляхом витончених тортур та знущань. Як бачимо, ця крайня ступінь патологічної жорстокості є нічим іншим, як реалізацією некрофільного спрямування. Жага болю, крові та катування тим, хто своїми вчинками просто прагне викликати у жертви більше муки. Однак страждання приносить не одна кімната «101». У світі «1984» витає безкінечна та безрезультатна війна, яка, і це не єдиний парадокс роману, є результатом вчинків та бажання влади. Всі держави світу «1984» прагнуть продовжувати вічну війну, аби витратити припаси та безкарно експлуатувати людську силу. А влада, відтак, яскраво

представлена політичною системою тоталітаризму, і демонструє садистичні нахили патологічного насильства.

Наступними парадоксами роману є викривлення навіть елементарних понять, що найяскравіше представлено лозунгами партії:

ВІЙНА — ЦЕ МИР

СВОБОДА — ЦЕ РАБСТВО

НЕУЦТВО — ЦЕ СИЛА

Це типовий приклад гіпотези Сепіра-Ворфа, згідно з якою мислення поза мовленням неможливе, тобто реалізоване насильство над свободою думки. Всі словники Океанії зменшують, за головним принципом - обмеження виразних засобів, адже мета новомови - збіднити мислення і внутрішній світ людини, а також розірвати культурний зв'язок з минулим. Без пам'яті, без взаємозв'язку з минулим людина перестає бути особистістю – стирається весь досвід поколінь. За гіпотезою Сепіра-Ворфа, згідно з якою структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності, при обмеженні словникового запасу, обмежується і розумова активність індивідуума. Таким чином реалізується всеосяжна та повсякчасна маніпуляція свідомістю, а відтак індивід не говорить протилежного тому, що думає, а думає протилежне правді, бо ж він не здатен оцінити різницю. Тобто людина повністю втрачає свою незалежність, відчуває себе річчю, і тоді $2+2=5$ та «рабство - це свобода». Тобто людина, що відноситься до меншості, може по праву вважати себе неправою.

Історична пам'ять усвідомлюється як загроза стабільності держави, а мова, яка зберігає пам'ять про століття культури, повинна бути знівеченою і заміненою мертвонародженою новомовою. Новомова вже формується за принципом «неможливо зробити (і навіть подумати) те, що не можна висловити словами». Відтак, існує поняття думкозлочину, тобто не фізичного правопорушення, а саме мисленнєвого злочину, що здійснюється шляхом

мислення неправомірних думок (таких, що не схвалені Партією). Отже, відсутність історії та змінюване минуле означає контроль майбутнього, а це у свою чергу означитиме безперервність та вічність даної системи. Такий вид агресії представлений у вигляді ворожої та інструментальної (такої, що має за собою певну мету) агресії. Взагалі, у тексті ми вбачаємо фізичну, зовнішню, та пряму агресію, направлену на дрібного чиновника Вінстона Сміта та невмотивовану агресію Партії до жителів світу загалом.

Ми вже з'ясували, що критерії самовираження за пірамідою Маслоу у світі «1984» нівельовані, однак варто зазначити, що починається це отруєння у самій основі піраміди – обмежується право на фізичну любов та насолоду від неї, право на чисту воду до здорову їжу, право на спокійний сон.

Цілком очікувано, що Партія буде посягати на найвищі рівні цієї піраміди, починаючи захоплення людської сутності з низів. Нас цікавить саме руйнування інституту родини, адже наскрізь любов є найбільш інтимною сферою життя людини і втручання в неї держави красномовно свідчить про грубе свавілля влади.

Методологічним розділом ми пропонуємо провести урок-диспут для учнів 11 класу, в якому допоможемо школярам:

- познайомитися з творчістю Дж. Орвелла; поглибити знання про особливості роману-антиутопії «1984»;
- розуміти, які є види та причини жорстокості, та як вони представлені у тексті;
- розвивати навички пізнавальної діяльності та критичного мислення, культури зв'язного мовлення;
- сприяти неприйнятності до проявів тоталітаризму та насилля;
- розвивати естетичний смак і інтерес до читання, гуманістичні переконання.

Вибір даного роману не випадковий: саме на прикладі антиутопічного роману ми хочемо актуалізувати інтерес учнів до класичної літератури, показати їм, як зароджувався та розвивався цей популярний серед підлітків жанр. Також, на прикладі «1984» та за допомогою теоретичного матеріалу з уроку, діти зможуть розпізнавати та контролювати власні деструктивні бажання та нахили, що допоможе попередити булінг серед підлітків. Через те, що тема жорстокості є доволі табуйованою, вона може бути цікавою для підлітків; а тема страху є актуальною через те, що найчастіше, наші страхи та комплекси дорослого життя пов'язані з тим, що відбулося у дитинстві, а відтак є дуже важливим зрозуміти та проаналізувати їх.

Але основним, на що ми орієнтувалися при виборі твору для аналізу, є умовність категорій добра та зла, що представлені в романі шляхом реалізації політичної системи тоталітаризму. Для учнів дуже важливо ще зі школи зрозуміти, наскільки ЗМІ та влада можуть маніпулювати свідомістю та життями людей, як можуть перевернути звичні поняття, і чому так важливо дослухатися до власного серця, що б там не було.

Для наочності пропонується представити учням інтерактивний комплекс хмаринки слів світу роману «1984», який допоможе відновити у пам'яті ключові поняття та терміни, актуалізує визначення та зможе захопити увагу учнів.

Роман «1984» залишається актуальним і у наш час, адже багато дослідників звертаються до літературної спадщини Джорджа Орвелла, і у першу чергу, аби дослідити його бачення та прогнози з приводу тоталітарного устрою країн. Антиутопія Орвелла, по суті, еталонна. Це ідеальний механізм, який не може померти. Будь-які неполадки усуваються в одну мить.

Особливо цінна значимість книги Орвелла в тому, що вона висловила новий настрій безпорадності, який наповнив собою наш час, до того як цей настрій опанував свідомістю людей.

Зрештою, нам вдалося узагальнити й концептуалізувати напрацювання віолонсологів, завдяки чому ми змогли провести аналіз.

Варто наголосити, що на думку багатьох літературознавців, віолонсологічний метод аналізу художніх творів ще не виявив усього свого потенціалу і має значну тенденцію до подальшого розвитку. Таким чином, за допомогою всеосяжного прочитання твору ми можемо бачити цілісну картину задуму автора, почути його думку.

ДОДАТОК І

ДОДАТОК II

ДОДАТОК III

План-конспект уроку для 11 класу

«Жорстокість у «1984»»

(зображення насильства в романі Дж. Орвелла)

Ключові компетентності: розвивати пізнавальну та комунікативну активність, критичне мислення, навички спілкування в колективі й толерантне ставлення до думок і почуттів оточуючих; уміння визначати роль деталі в тексті; навички роботи з книгою; загальнокультурний розвиток: читацькі інтереси, світогляд.

Предметні компетентності: уміння визначати у творі види жорстокості; навички аналізу художнього твору; розвиток естетичного смаку.

Мета:

- познайомитися з творчістю Дж. Орвелла; поглибити знання про особливості роману-антиутопії «1984»;
- розуміти, які є види та причини жорстокості, та як вони представлені у тексті;
- розвивати навички пізнавальної діяльності та критичного мислення, культури зв'язного мовлення;
- сприяти неприйнятності до проявів тоталітаризму та насилля;
- розвивати естетичний смак і інтерес до читання, гуманістичні переконання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і формування на їхній основі нових вмінь та навичок.

Основні терміни та поняття: віолонсологія, біофілія, некрофілія, роман-антиутопія, тоталітарний режим, ненасильство, піраміда Маслоу.

Отож, давайте запишемо тему уроку у зошити [*пише на дошці*].

Що ж, багато хто з вас чув про цей роман – або і читав – навіть і до нашого уроку, адже цей твір є культовим та програмним для жанру антиутопії загалом. До речі, які антиутопії, ба навіть утопії, ви знаєте, які читали раніше?

А хтось з вас знав, що цей роман був заборонений деякими бібліотеками Сполучених Штатів, не кажучи вже про держави із тоталітарними режимами (в СРСР заборона тривала до 1988 року!). Попри все це на сьогоднішній момент роман посідає другу сходинку у «Рейтингу 100 найкращих книг усіх часів» авторитетного видання Newsweek.

Тому зараз ми з вами спробуємо розібратися, за що роман був заборонений, в чому його популярність на сьогоднішній момент, а головне які види жорстокості представлені у «1984»! Найуважнішим з вас буде легко відповісти на питання в кінці і отримати найвищі оцінки.

II. АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ (Реалізація освітньої мети)

Ми вже опосередковано торкнулися теми антиутопії, тому давайте зараз запишемо визначення:

Антиутопія (альтернативно дистопія, какотопія) — жанр художньої літератури або кінематографу, що описує державний або світовий устрій, в

якому при первісному прагненні до ідеального існування складаються негативні тенденції розвитку. Тобто це такі художні твори, в яких ставиться під сумнів можливість досягнення соціальних ідеалів і різко критикуються образи «машинізованого» майбутнього, ототожненого з тоталітарною державою, де наука та техніка доведені до досконалості і де пригнічені свобода та індивідуальність особистості.

Отже, як бачимо, для антиутопічних романів характерне пригнічення особистості, її цілковитий контроль, показ негативних явищ в житті тоталітарного суспільства, класової моралі, нівелювання духовності.

А що до *тоталітаризму*? Він передбачає наявність фігури вождя (фюрера), диктатуру і терор, регулярну мобілізацію населення в масові організації, ізоляцію або вбивство фактично або потенційно незгодних.

Чи не це є жорстоким ставленням до індивідуума, чи це не обмежує базові права та потреби людини?

[Учні складають в групах кластер «антиутопія», обговорюють ознаки роману-антиутопії, роблять записи в зошиті].

Тепер направимося ближче до нашого основного тексту, а саме «1984» Джорджа Орвелла. Давайте спробуємо створити інтерактивну схему світу роману: соціальну піраміду класів та філіали влади в Океанії.

Як бачимо, внутрішня партія – справжні правителі та розпорядники Океанії – займають найменший відсоток по відношенню до жителів наддержави, однак саме вони є причиною тортур представників нижчих каст – зовнішньої партії та пролів. Саме зовнішня партія контролює всі міністерства, видає накази та всіляко знущається над жителями Злітної смуги номер I тим, що обмежує їх базові права та потреби за пірамідою Маслоу [показує зображення піраміди]. Згадайте, як у тексті описані злидні.

[Учні шукають цитати з книги, зачитують їх один одному, обговорюють, роздивляються піраміду Маслоу, коментують].

Все, що ви щойно прочитали, є нічим іншим – як некрофілією – явища, що описує собою любов та прагнення до всього мертвого, деструктивного, неживого (ви могли чути про такий термін у площині сексології, і це правда – одним із крайніх проявів некрофільї є сексуальне збудження при спогляданні на мертво тіло). Тобто ми бачимо, що Партія бажає – окрім самої влади, так – пригноблення жителів країни, максимального зниження їхньої якості життя та цілковитого контролю. Іншими словами, тамтешня влада реалізує патологічне насильство – тобто таке, що заперечує життя, намагається його зруйнувати, лишивши тільки саме існування без радості, творчості та власної думки. Тут

варто зазначити, що антономічним до некрофілії буде поняття біофілії – прагнення до життя та всього суцього, цей термін найближче стосується визначенню «ненасильства» М.-Л. Кінга. Пригадайте, як називається найважчий злочин, який неможливо вчинити фізично. Чому він такий страшний?

[Учні думають, згадують – думкозлочин. Починається обговорення, чому особиста думка так лякає владу у романі, чим вона загрожує].

Добре, все вірно, а хто скаже мені, де відбувається покарання за думкозлочин, та хто реалізує його для Вінстона Сміта – головного героя роману?

[Учні думають, згадують – Мінікох, кімната 101. Починається обговорення: що так лякало Вінстона, скільки він провів часу за тортурами, хто його катував].

Так, караючим інструментом виступає О'Браєн - високопоставлений член Внутрішньої Партії, він є типовим соціально-організованим маніяком-властолюбцем та психопатом, що відіграє відкритий тип агресії, а ззовні нагадує добропорядного, чемного, вихованого та охайного, проте насправді бажає крові, болю та страху своєї жертви. Він керується «вищою метою»: перевиховання Вінстона, відтак вважає свої вчинки гідними виправдання. Але причиною його жорстокості буде бажання влади та підкорення, і ми не можемо говорити про фізіологічні причини (гормональні чи пов'язані з будовою мозку або черепу), адже у романі не згадані травми чи інші об'єктивні, соціологічні причини жорстокості члена Внутрішньої Партії.

Якщо повертатися до тамтешнього суспільства, а саме Внутрішньої Партії, то варто також сказати, що вона знижує рівень життя жителів Океанії просто так – бо може. Цілі такого поводження з жителями просто немає, адже для військових цілей їм не потрібні такі ресурси. Саме тому одним із основних

проявів жорстокості є дезінформація про події на фронті, про наявні ресурси і тд.

Через це жителі світу «1984» мають постійно жити у жаху та страху за своє життя, а це, в свою чергу, провокує виробленню кортизолу – гормону стресу, що скорочує життя та пригнічує здоров'я людини.

III. ДІАГНОСТИКА

А зараз ми додамо у наш урок трохи інтерактиву, який ви всі так любите!
Вправа «мікрофон»

[Учні по черзі однією фразою підбивають підсумок уроку].

А тепер для тих, хто не висловився минулого разу, ми хочемо поставити питання, як ви вважаєте...

- 1. Які з основних попереджень читачі повинні отримати з цього роману?*
- 2. Як зміна словникового запасу може також змінити думку?*
- 3. Чому контрольовані урядом ЗМІ так небезпечні?*
- 4. Якими є ознаки того, що правляча група або уряд стають занадто могутніми і виходять за межі своїх можливостей?*
- 5. Чому підтримка індивідуальної конфіденційності так важливо?*

Наступною нашою вправою буде інтерактивний прийом «незавершене речення» Завершіть речення за мною:

- «Мені вже було відомо...»;*
- «Проте я навіть не здогадувався (не здогадувалася), що...»;*
- «Відтепер я знатиму про...».*

IV. ВИСНОВКИ

Отже, давайте підіб'ємо підсумки. Підходьте по черзі до дошки, аби заповнити таблицю «Жорстока машина тоталітаризму, яка знищує волю, пам'ять та свідомість людини»

- *Жанр роману: антиутопічний роман;*
- *Тема: показ духовної деградації людини в умовах тоталітарної системи;*
- *Ідея: протест проти насильства, захист прав людини.*

На наступному уроці ми поговоримо про роман-приквел «1984», а саме «Колгосп тварин» - сатиричну повість Джорджа Орвелла, що також репрезентує висловлені ідеї про небезпеку тоталітаризму та деякі з видів жорстокості.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Всі сьогодні дуже плідно попрацювали, і я дякую вам за уважність та активність, тому впевнена, що всі впораються з вашим домашнім завданням - написати твір-мініатюру за темою на вибір:

- *«Чому роман «1984» Дж.Орвелла все ще користується популярністю?»;*
- *«Як репрезентується насильство у романі Дж.Орвелла «1984»?»;*
- *«Яким я бачу майбутнє О'Браєна»;*
- *«Аналіз улюбленої книги антиутопії».*

В цьому завданні вам допоможе сьогоднішній конспект з визначеннями антиутопії та видів жорстокості, а також підручник за параграфом «Дж.Орвелл». Відкрита до запитань та коментарів ... Успіхів! Всім дякую за увагу. Можете бути вільними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. [Berks J. Dips into the Near Future, 1920.](#)
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. - Cambridge University Press, 1987. – 447 P.
3. [Dufresne, Todd. Killing Freud: Twentieth-Century Culture and the Death of Psychoanalysis. New York: Continuum, 2003. – P. 124-125.](#)
4. Fanselow M. "Odors released by stressed rats produce opioid analgesia in unstressed rats". Behav. Neurosci. – 1985. – P. 111- 143.
5. Fite D. Harold Bloom: The Rhetoric of Romantic Vision. Amherst: University of Massachusetts Press, 1985. – с. 67- 73.
6. Foolen A. The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach // The Language of Emotions / A. Foolen - Amsterdam/Philadelphia., 1997. – P. 52.
7. [Galtung J. Investigaciones teoricas. Sociedad y cultura contemporaneas \(traduccion Victor Pina\). - Madrid: Tecnos, 1995.](#)
8. Gandhi M. «Rajmohan», Patel, A Life, Navajivan Pub. House – 1990 – 216 P.
9. George Orwell NINETEEN EIGHTY-FOUR /Secker & Warburg, London, 1949.
10. Jorgen Habermas. Between Facts and Norms. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell, 1966. P.107 – 113.
11. Kenneth Waltz. Man, the State and War. New York: Columbia University Press, 1954. – P. 188.
12. King, Martin Luther Jr. West, Cornel (ed.). The Radical King. Beacon Press 2015. – 265 P.
13. [Koerner F.K. "Towards a full pedigree of the Sapir–Whorf Hypothesis: from Locke to Lucy", chapter in Pütz & Verspoor. - 2000.](#)

14. Levinson, St. "Covariation between spatial language and cognition, and its implications for language learning". *Language Acquisition and Conceptual Development*. Cambridge University Press. 2001. - P. 566–588.
15. [Leetaru, Kalev. As Orwell's 1984 Turns 70 It Predicted Much Of Today's Surveillance Society. Forbes. Retrieved 3 December 2019.](#)
16. Öhman, A. Fear and anxiety: Evolutionary, cognitive, and clinical perspectives. In M. Lewis & J.M. Haviland-Jones (Eds.). *Handbook of emotions*. New York: The Guilford Press. 2000. – 573 P.
17. Orwell George. *Nineteen Eighty-Four*. Secker & Warburg. – 1949.- 293 P.
18. Radzikhovskii L.A. Dialogue as a unit of analysis of consciousness. *Soviet Psychology*. 1991. - P. 8-21
19. Sheldon M. Orwell – The Authorized Biography. New York: HarperCollins – 1991. – 212 P.
20. Soriano Diaz A. La violencia en las relaciones de pareja en estudiantes universitarios. *Propuestas educativas // Pedagogia Social, Revista Interuniversitaria*. - Espana: Sociedad Iberoamericana de Pedagogia Social. - 2011. - №18. - P. 6, 87-97.
21. Whorf B. L. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* / ed. John B. Carroll. — N. Y. : Wiley, 1956. – 184 P.
22. Weil S. *The Iliad, or the Poem of Force* / Simone Weil – Chicago Review, 1965. – P. 26.
23. [Wilson E. O. Biophilia, , Harvard University Press, 1984.](#)
24. Azar Gat. *War in Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 2006. – P.13.
25. Анцупов А. Я. Принципы отечественной конфликтологии // Социальный мир человека / Под ред. Н.И. Леонова. - ERGO, 2014. – 318 с.
26. Базоев В. З., Паленный В. А. *Человек из мира тишины* /, Москва: ИКЦ Академкнига, 2002. – с. 102-124.

27. Бегбедер Ф. Дж. Оруэл, “1984” // Иностранная литература. – 2002. – № 4. – с. 245–247.
28. [Белов С. Бойня номер «Х». Литература Англии и США о войне и военной идеологии. - М., 1991.](#)
29. [Беньямін В. Щодо критики насильства: статті та есеї // Вальтер Беньямін. - К. : Грані-Т, 2012.](#)
30. Берковіц Л. Социальная психология агрессии /Л. Берковіц. — СПб.: Питер, 2003. — 206 с.
31. Білий О.В. Антиутопія // Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / О.В. Білий. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, Т. 1. 1988. – с. 3, 69.
32. Борисенко Ю.А. Риторика власти и поэтика любви в романах-антиутопиях первой половины XX века (Дж. Оруэлл, О. Хаксли, Е. Замятин): автореф. дисс. канд. филол. наук. 10.01.05 / Ю.А. Борисенко. – Ижевск, 2004. – 56 с.
33. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа : лекция, прочитанная в Лондонском ун-те в 1967 г. / Г.А. Брутян. – Ереван : Луйс, 1968. – с. 6.
34. [Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. — К., 1974. – 223 с.](#)
35. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння / М.Вебер // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. – К. : Основи, 1998. – 136 с.
36. Выготский Л. С. Психология искусства. М., 2004. – 518 с.
37. Галль Й. Три поколения мира // Социальный мир человека /Под ред. Н.И. Леонова. - Ижевск: ERGO, 2014. - с. 59- 63.
38. Глуходід Н.Р . Стилiстичний аналіз ідеологічно навантаженої лексики у творі Джорджа Оруела “1984” // Студентські наукові записки. Серія “Філологічна”. – НУ “Острозька академія”, 2010. – с. 29 – 30.
39. [Дерягин Г. Б. Криминальная сексология. Курс лекций для юридических факультетов. — 2008.— Лекція 5.](#)

40. Жаданов Ю.А. Антиутопия второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра // Вісник СевНТУ . Вип. 102: Філологія: зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2010. – с. 26 – 31.
41. [Жирав Р. Насилие и священное. - 2-е изд., испр. - Москва: Новое Лит. Обозрение, 2010. – 752 с.](#)
42. Зверев А. Когда пробьет последний час природы. Антиутопия. XX век/ А. Зверев // Вопросы литературы. – 1989. – №1. – С. 26 – 69.
43. [Зубаков В. О стратегии выживания человечества, Звезда, 2001, №4.](#)
44. [Канаев И. Фрэнсис Гальтон. — Ленинград: Издательство «Наука», Ленинградское отделение, 1972. – 62 с.](#)
45. Ионин Л. То, чего нигде нет. Размышления о романах-антиутопиях / Л. Ионин // Новое время. – 1988. – №25. С. 40 – 45.
46. Іконнікова М.В. Особливості індивідуального стилю в різних видах дискурсу (на матеріалі творів Д. Орвелла) // Вісник ХмНУ , 2006. – с. 1–3.
47. Кожев А. Введение в чтение Гегеля: Лекции по Феноменологии духа, читавшиеся с 1933 по 1939 г. в Высшей практической школе / Подборка и публ. Р. Кено; пер. с фр. А. Г. Погоняйло. СПб.: Наука, 2003. - 792 с.
48. Кожев А. Понятие власти / Пер. с фр. А. М. Руткевича. М.: Праксис, 2006. - 192 с.
49. Кричкис С.А. Тоталитаризм – смерть общества. М., 1993. – 312 с.
50. Крэйхи Б. Масса и власть / Пер. с нем. Л.Ионина; ред. И. Борисова. – М. : Изд-во «Ad Marginem», 1997. – 528 с.
51. Кузан В. Читачам і собакам / В. Кузан // Книжник review. № 6. 2007. – с. 12–13.
52. Ланин Б. Анатомия литературной антиутопии, 1993. – 332 с.
53. [Ланин Б. А. Антиутопия в литературе русского зарубежья.](#)
54. Левада Ю. Трудный путь пробуждения: Кошмары и соблазны утопического мира глазами Виктории Чаликовой. Утопия и культура: Эссе разных лет. М., 1992. – 112 с.

55. Липков А. И. Проблемы художественного воздействия: принцип аттракциона. М., 1990, с. 200.
56. Ломброзо Ч. // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. Т. 3. 2001 - 521 с.
57. Макарова В. О. «Культура страху» як етична проблема діяльності засобів масової комунікації. К. : Наук. думка, 1994. – с. 126-128.
58. [Ольшанская Е.В. Подростковая агрессия как фактор социальной адаптации: Дис. канд. психол. наук. М., 2000. – с. 38.](#)
59. [Орвелл Дж. «Чому я пишу?» в перекладі Ганни Литвиненко.](#)
60. Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет : роман и худож. Публицистика. [предисл. А. А. Зверева; коммент. В.А.Чаликовой]. – М. : Прогресс, 1989. – 378 с.
61. Піхманець Р. Психологія художньої творчості: теоретичні та методологічні аспекти / Роман Піхманець. – К. : Наук. думка, 1991. – с. 114-115.
62. [Потятиник Б. Екранна агресія: знати, щоб вберегтися.](#)
63. Пригодій С.М. Літературна віолонсологія / Сергій Михайлович Пригодій // Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різночитання: [монографія] / – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, вид-во Європ. ун-ту, 2010. – с. 58-76.
64. [Пропп В. Я. Морфология сказки. — Л.: Academia, 1928. – 216 с.](#)
65. Радзиховский Л.А. Почему мы не дошли до «1984» года? // Философские науки. – № 12. – 1990. – с. 71 – 81.
66. Рафальський О. Насильство політичне // Політична енциклопедія. Редкол.— К. - Парламентське видавництво, 2011. – с. 11-26.
67. [Руткевич А.М., Кожев А. и Штраус Л.: спор о тирании // Вопросы философии. 1998. № 6.](#)

68. Савченко З.В. Джордж Орвелл «1984»: вплив світоглядних пріоритетів автора на вирішення основних проблем роману. – Зарубіжна література. – 2006. – № 2 – с. 4 – 6, 14, 31.
69. Саймон Дж. Кто в овечьей шкуре? Как распознать манипулятора Альпина Паблишер. – 2014. – 190 с.
70. Сеннет Р. Падение публичного человека. М.: Логос, 2002. – с. 8-11.
71. [Тарасов К. А. Глобализированное кино как школа насилия / К. А. Тарасов // Кино в мире и мир в кино / отв. ред. Л. Будяк. — М. : Материк, 2003.](#)
72. Фльорко Л. Соціально-психологічні фактори кризи персональної ідентичності сучасної людини / Лілія Фьорко // Наукові записки. Культурологія – Острог. – 2012. – 223 с.
73. Фромм Э. Душа Человека / Эрих Фромм – М. : Республика, 1992. – 434 с.
74. Фромм Э. Иметь или быть / Эрих Фромм – К. : Ника-Центр, 1998. – 314 с.
75. [Фромм Э. Комментарии к «1984» Перевод с английского: Алексей Богомольский 1976 г.](#)
76. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М. 2003. – с. 35.
77. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М.Фуко / Пер. с франц. В.Наумова под ред. И. Борисовой. – М. : Изд-во «Ad Marginem», 1999. – 167 с.
78. Чаликова В. А. Несколько мыслей о Джордже Оруэлле / В. А. Чаликова // Знамя. – 1989. – № 8. – с. 222 – 225
79. [Чаликова В. Неизвестный Оруэлл. - «ИЛ», 1992, № 2.](#)
80. [Чаликова В. Утопия и свобода. - М., 1994.](#)
81. Шахматова Т. С. Оскорбление как инструмент языкового насилия в речевых ситуациях институционального общения // «Гуманитарные науки» - № 5. - 2013. - с. 155.

